

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τίτλος: «Το ανδρόγυνο στην Αρχαία Ελλάδα. Οι καθημερινές τους ασχολίες, οι εκπαιδευτικές τους καταβολές και τα θρησκευτικά τους καθήκοντα.»

Φοιτήτρια: Αριστέα Μιαρίτη (Α.Μ: Β2016112)

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ευδοκία Λεοντιάδου

ΚΑΡΔΙΤΣΑ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3-4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Οι καθημερινές ασχολίες των δύο φύλων στην Αρχαία Ελλάδα	
1.1. Καθημερινές ασχολίες της γυναίκας στην Αρχαία Ελλάδα.....	4-7
1.2. Καθημερινές ασχολίες των ανδρών στην Αρχαία Ελλάδα.....	7-10
1.3. Η γυναίκα σήμερα: επαγγέλματα και ασχολίες.....	10-12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Οι εκπαιδευτικές καταβολές των δύο φύλων στην Αρχαία Ελλάδα	
2.1. Γενικά γνωρίσματα της Αθηναϊκής εκπαίδευσης.....	12-14
2.1.1. Η εκπαίδευση των κοριτσιών.....	14-16
2.1.2. Η εκπαίδευση των αγοριών.....	16-18
2.1.3. Ο ρόλος του παιδαγωγού.....	18-20
2.1.4. Μουσική παιδεία.....	20-22
2.1.5. Γυμναστική.....	22-25
2.2. Γενικά γνωρίσματα της Σπαρτιατικής εκπαίδευσης.....	25-27
2.2.1. Η εκπαίδευση των κοριτσιών και των αγοριών.....	27-31
2.2.2. Η Παιδεραστία.....	31-32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Τα θρησκευτικά καθήκοντα των δύο φύλων	
3.1. Η λατρευτική ζωή στην Αρχαία Ελλάδα.....	32-35
3.2. Εορτές που συμμετείχαν οι γυναίκες.....	35-39
3.3. Εορτές που συμμετείχαν οι άνδρες.....	39-41
3.4. Η σύνδεση του χορού με τις αρχαίες θρησκευτικές εορτές και η συμμετοχή των δύο φύλων σε αυτόν.....	41-44
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	44-45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	46-50
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	51-64

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο αρχαιοελληνικός κόσμος βάζει στο κέντρο τον άνθρωπο και έτσι οι αντιλήψεις και ο πολιτισμός είναι ανθρωποκεντρικά. Το άτομο είναι βασική μονάδα στο σύνολο των πεδίων του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου μέχρι και σε ζητήματα λατρείας. Ο άνθρωπος είναι ένα ον που είναι κοινωνικά και βιολογικά καθορισμένο, επομένως οι βασικές κατηγοριοποιήσεις σχετίζονται με τον κοινωνικό και βιολογικό ρόλο του. Είναι αναπόφευκτη η εξέταση των σχέσεων εκ των οποίων γίνεται ο καθορισμός των διαφορετικών ομάδων, λόγω της διάκρισης σε ρόλους, φύλα και ηλικίες.

Σύμφωνα με την μελέτη της ιστορίας, τα ντοκουμέντα και τα ιστορικά κείμενα μας κάνουν να διαπιστώσουμε πως η γυναίκα και ο άντρας, συχνά παρουσιάζονται να βρίσκονται αντιμέτωποι. Συνήθως, όπως διαφαίνεται μέσα από πάρα πολλές μορφές κοινωνικής, ατομικής έκφρασης και από χιλιάδες καταστάσεις που φανερώνουν την κοινωνική συμπεριφορά και δεοντολογία, η σχέση, η οποία διαμορφώνεται, μεταξύ τους είναι ότι ο άνδρας είναι ο κυρίαρχος και η γυναίκα κάποιες φορές πιο πολύ υποταγμένη και κάποιες λιγότερο¹.

Όταν εμφανίστηκε ο ελληνικός πολιτισμός, μέσα από τα όρια του ιδιαίτερου πλαισίου το οποίο την χαρακτηρίζει και είναι αυτό της «πόλις», αποτελεί ουσιαστική συνιστάμενη η πατριαρχική οικογένεια. Μέσα από την λυρική ποίηση, τη φιλοσοφία, τα έπη, το θέατρο και την πολιτική ρητορεία, παρουσιάζεται μια κοινωνία, την οποία κυριαρχούν οι άνδρες².

Οι μελέτες για την Αρχαία Ελλάδα, παραδοσιακά, έδιναν βάση στις ανδροκρατούμενες πολιτικές, πολιτιστικές και στρατιωτικές δραστηριότητες του ελληνικού πληθυσμού. Ωστόσο, πλέον έχει αναγνωριστεί πως παρόλο που το ανδρικό φύλο, ήταν αυτό που παρήγαγε αγαθά, έκαναν ανδραγαθήματα, παρήγαγε πολιτισμό, εγκαθίδρυαν θεσμούς, κυβερνούσαν το λαό αλλά και γενικότερα καταγίνονταν με όλες αυτές τις δραστηριότητες που αποκαλούμε ιστορία, το γυναικείο φύλο καταγίνονταν με κάτι σταθερό, γεννούσαν δηλαδή και άλλους άντρες, οι οποίοι ήταν έτοιμοι να γράψουν και άλλη ιστορία, γεννούσαν και γυναίκες αλλά και έκαναν και πολλά άλλα χρήσιμα³. Έντονη, ωστόσο, ήταν και η διαφορά

¹ Παυλάκου, Δ. (1991). *Το ειδώλιο του καθρέφτη της*, Αθήνα.

² Mosse, C. (1993). *FemmeenCrece, Η γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφ. ΣτεφανήΑ., εκδ. ΠαπαδήμαΔ., Αθήνα.

³ Fox –Genovese, E. (1982). *Placing women' s history in history*, New Left Review 133, pp. 5-29.

μεταξύ της αντιμετώπισης του γυναικείου φύλου στην πόλη της Αρχαίας Αθήνας και της Αρχαίας Σπάρτης. Οι ζωές των αρχαίων ελληνίδων, ήταν ζωές πολύπλοκες, εμβληματικές και απρόσιτες. Ο κόσμος των αρχαίων γυναικών αν και δεν σταμάτησε ποτέ να τιμάται από την κωμωδία, το θέατρο, τη τραγωδία, έμεινε απαρέγκλιτα σφαλιστός⁴.

Μέσα από εκτενής παράθεση πηγών και βιβλιογραφικών αναφορών έγινε η συγγραφή των κεφαλαίων της συγκεκριμένης εργασίας. Αναλυτικότερα, ο σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι να προσδιορίσει το ρόλο του γυναικείου και του ανδρικού φύλου σε θρησκευτικό, κοινωνικό, πολιτικό και εκπαιδευτικό τομέα στα πλαίσια της Αρχαίας Ελλάδας. Επικεντρώθηκε στην περιγραφή της ανδρικής και γυναικείας πραγματικότητας, έτσι όπως βιώθηκε στην Αθήνα και στην Σπάρτη, δηλαδή, στις δυο πιο μεγάλες δυνάμεις εκείνης της εποχής.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται απόπειρα περιγραφής των καθημερινών ασχολιών και των δύο φύλων, στις δύο επικρατέστερες πόλεις της Αρχαίας Ελλάδας. Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναφέρονται οι εκπαιδευτικές καταβολές των δύο φύλων εξίσου στις δύο μεγάλες πόλεις της Αρχαίας Ελλάδας. Στο επόμενο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στα θρησκευτικά καθήκοντα των δύο φύλων της Αρχαίας Σπάρτης και Αρχαίας Αθήνας.

⁴Loroux, N. (2000). Αρχαία Ελλάδα γένους θηλυκού, μτφ. Κουτέζη Μ., εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Οι καθημερινές ασχολίες των δύο φύλων στην Αρχαία Ελλάδα

1.1.Καθημερινές ασχολίες της γυναίκας στην Αρχαία Ελλάδα

Αρχικά, αξίζει να γίνει μια αναφορά, στο ότι η ανατροφή που είχαν οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα, είχε έντονες διαφορές από αυτή των ανδρών. Συγκεκριμένα, υπάρχουν πολύ λίγες καταγραφές που αφορούν τη μόρφωση των γυναικών εκτός σπιτιού, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες ήταν πνευματικά κατώτερες. Σε αυτό το αποτέλεσμα, οδηγούσε και το γεγονός ότι οι γυναίκες δεν προλάβαιναν να μορφωθούν καθώς παντρεύονταν από μικρή ηλικία⁵. Υπήρχαν κάποιες γυναίκες που μάθαιναν από τις μητέρες τους στο σπίτι, την ανάγνωση και τη γραφή, αλλά και ορισμένες «τυχερές» της ανώτερης τάξης που μάθαιναν χορό και μουσική από εξωτερικούς δασκάλους⁶. Υπάρχουν, ακόμη, καταγραφές όπου αναφέρουν ότι υπήρχαν κάποιες γυναίκες που λούζονταν γυμνές στο ύπαιθρο, κάποιες που κολυμπούσαν, αλείφονταν με έλαια, χτένιζαν τα μαλλιά τους⁷. Το κολύμπι, συγκεκριμένα, αποτελούσε ένας τρόπος γυναικείας γυμναστικής και γενικής δραστηριότητας⁸. Από την άλλη, οι γυναίκες της Σπάρτης είχαν άλλα δικαιώματα, άλλες ασχολίες και περισσότερη ελευθερία γενικότερα. Είχαν αυτά τα επιπλέον προνόμια γιατί ήταν οικονομικά ανεξάρτητες και είχαν ισχύ. Οι Σπαρτιάτισσες δεν ασχολούνταν με τις εργασίες του σπιτιού ούτε με τα οικονομικά του νοικοκυριού τους αλλά με την μόρφωση και τον αθλητισμό αφού η ανατροφή των αγοριών και των κοριτσιών δεν είχε μεγάλη διαφορά. Η γυναίκα αθλούνταν γιατί έτσι θα αποκτούσε υγιή τέκνα και παντρεύονταν όταν ήταν σωματικά έτοιμη και όχι από μικρή ηλικία. Ακόμη η Σπαρτιάτισσα είχε αναλάβει να περιποιείται την καλλιεργήσιμη γη του ανδρός της εφόσον εκείνος ήταν αναγκασμένος να υπηρετεί στο στρατιωτικό. Η ασχολία με την καλλιεργήσιμη γη επεκτείνονταν και με την ασχολία των εσόδων της αγροτικής οικονομίας που κάτι αντίστοιχο στην Αθήνα δεν θεωρούνταν νόμιμο, νόμιμο ήταν μόνο ο έλεγχος των οικονομικών του οίκου τους.

⁵Annas, J. (1976). «Plato's Republic and Feminism», *Philosophy* 51, pp. 307- 321.

⁶Annas, J. (1976), ό.π.

⁷BlundellSue (2006), *Οι γυναίκες στην κλασική Αθήνα*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

⁸ArrigoniGiampiera (2007), *Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: UniversityStudioPress.

Παρόλο που το πολίτευμα του 5^{ου} αιώνα στην Αθήνα ήταν δημοκρατικό δεν περιελάμβανε τις γυναίκες καθώς είχε ισχύ μόνο για τους άνδρες. Η ζωή της γυναίκας περιοριζόταν κατά κύριο λόγο στις δραστηριότητες του σπιτιού και αυτό άρχιζε από τη παιδική της ηλικία, τις οποίες μάλιστα μάθαιναν είτε από τη μητέρα τους είτε από τις δούλες. Οι γυναίκες και οι δούλοι στην Αθήνα εκείνη την εποχή είχαν σχεδόν τα ίδια δικαιώματα. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με έρευνες από την Blundell⁹, οι κυριότερες καθημερινές ασχολίες των γυναικών ήταν η ανατροφή των παιδιών, το μαγείρεμα, το γνέσιμο και η ύφανση του αργαλειού καθώς επίσης και το ζύμωμα του ψωμιού (εικ. 1, 2, 3, 5). Μια ακόμη ασχολία της γυναίκας που ήταν και εκτός σπιτιού και αφορούσε κυρίως τις οικογένειες που δεν είχαν πηγάδι στην αυλή τους ήταν το κουβάλημα του νερού. Έτσι λοιπόν, οι γυναίκες μετέφεραν το νερό ισορροπώντας τη μεγάλη υδρία πάνω στα κεφάλια τους. Στην Αθήνα, υπήρχε ένα έθιμο βάσης του οποίου γνωστοποιούνταν στους συμπολίτες το φύλο του παιδιού. Πιο αναλυτικά, στην περίπτωση που το νεογέννητο είχε αρσενικό φύλο, τοποθετούνταν στην εξώπορτα του νοικοκυριού ένα κλαδί ελιάς και αντίστοιχα στην περίπτωση που το νεογέννητο είχε θηλυκό φύλο τοποθετούνταν μαλλί ζώου και συγκεκριμένα προβάτου κάτι που δήλωνε την εργατικότητα της γυναίκας¹⁰.

Η ευθύνη για την ανατροφή των παιδιών ήταν της μητέρας. Τα αρσενικά παιδιά ως και τα επτά ετών ήταν μαζί με την μητέρα τους στον γυναικωνίτη, μετά το πέρας της ηλικίας των επτά χρονών πήγαιναν στον ανδρωνίτη. Καθώς οι καθημερινές ασχολίες των αγοριών διέφεραν από αυτές των κοριτσιών στην Αρχαία Αθήνα. Ο βίος και οι ασχολίες της γυναίκας μέσα και έξω από το σπίτι ήταν υπό έλεγχο και συγκεκριμένες - περιορισμένες, αφού οι Αθηναίες ήταν εξαρτημένες από το σύζυγο τους ενώ οι Σπαρτιάτισσες είχαν περισσότερη ελευθερία. Σε αρκετές αγροτικές περιοχές από την Αττική, οι γυναίκες ασχολούνταν και με αγροτικές εργασίες στα κτήματα από την οικογένειά τους. Αρκετές γυναίκες, ακόμη, προερχόμενες από φτωχές οικογένειες δούλευαν εντός σπιτιού, ήταν, δηλαδή, τροφοί, ήταν συλλέκτριες καρπών ή εργάτριες στην επεξεργασία μαλλιού¹¹.

⁹Blundell, S. (2004). *Γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Λ. Χατζηφώτη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

¹⁰ Βρεττός Λάμπρος (2003), *Γάμος, Γέννηση, Θάνατος στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα: Σαββάλας.

¹¹BiscardiArnaldo (2005), μτφ. Παν.Δ.Δημάκης, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.

Στην Αρχαία Ελλάδα οι ασχολίες των γυναικών περιλάμβαναν ότι είχε να κάνει με τον οίκο αλλά και τα οικονομικά του νοικοκυριού της¹². Επίσης, είχε την ευθύνη να ελέγχει και να καθοδηγεί τους δούλους του σπιτιού της. Η γυναίκα, λοιπόν, πέρα από την ανατροφή των τέκνων της αφιέρωνε χρόνο και στο νοικοκυριό της (καθάρισμα, μαγείρεμα, πλύσιμο-ετοιμασία των ενδυμάτων) αλλά και χρόνο για να ετοιμάσει την προίκα των κοριτσιών της. Πέρα όμως, από το να γνέθει, να υφαίνει, και να καθοδηγεί το προσωπικό ήταν και υπεύθυνη για την ευχάριστη φιλοξενία των επισκεπτών. Όταν διέθετε ελεύθερο χρόνο τον αφιέρωνε στη φροντίδα του εαυτού της, δηλαδή, στον καλλωπισμό, όπως επίσης στη μελέτη και την εξάσκηση της σε κάποιο μουσικό όργανο (εικ. 4,6).

Σπουδαίο ρόλο βέβαια έπαιζε και η οικονομική τάξη στην οποία ανήκε η οικογένεια. Οι ευκατάστατες γυναίκες δεν πήγαιναν στην αγορά, τα ψώνια τα έκανε ο σύζυγος της με τους δούλους. Αρκετές ήταν οι γυναίκες αυτές όπου ήταν υποχρεωμένες λόγω οικονομικής στενότητας να πουλούν αγαθά στην αγορά όπως για παράδειγμα λαχανικά, διάφορα τρόφιμα, ψωμί κ.α. με ρίσκο να κινδυνεύει η τιμή και ο σεβασμός τους¹³. Άλλες δούλευαν ως υπηρέτριες – δούλες αναλαμβάνοντας όλες τις εργασίες του σπιτιού υπό την εποπτεία της κυρίας του σπιτιού, το καθαρίσμα του σπιτιού, το πλέξιμο των ρούχων όπως και την τοποθέτηση τους, το μαγείρεμα, τη μεταφορά του νερού αλλά και την ανατροφή των παιδιών. Η ζωή που έκαναν οι δούλες δεν ήταν εύκολη. Πολλές φορές ήταν υποχρεωμένες να ικανοποιούν σεξουαλικά τον κύριο τους προκειμένου να μη χάσουν την δουλειά τους διότι την είχαν ανάγκη. Όσες από τις δούλες τεκνοποιούσαν τα παιδιά ήταν από τον κύριο του σπιτιού.

Επίσης, πολύ σπουδαίο ρόλο είχε η γυναίκα «τροφός ή παραμάννα» που ήταν κάτι αντίστοιχο με τον άνδρα παιδαγωγό. Η «τροφός ή παραμάννα» ήταν υπεύθυνη για τη φροντίδα της σωστής πνευματικής και ηθικής διαμόρφωσης των παιδιών. Μια ακόμη ασχολία της γυναίκας εκείνη την εποχή ήταν «οι γυναίκες θρηνωδοί», εκείνες δηλαδή που θρηνούσαν τον νεκρό της οικογένειας τόσο ως άτομο της δικής τους οικογένειας όσο και κάποιας άλλης ξένης κάνοντας το ως επάγγελμα. Όσον αφορά την ασχολία της με τα πολιτικά δρώμενα δεν είχε καμία απολύτως θέση σε ότι αφορά

¹² Κων/νος Μπούρας (2004). *Οι γυναίκες στον Αρχαίο Κόσμο*, Αθήνα, Πατάκη, σελ.145.

¹³ Κων/νος Μπούρας (2004), ό.π.

το πεδίο αυτό. Δεν είχαν δικαιώματα ούτε να εκλέξουν αλλά και ούτε να εκλεχθούν διότι δεν είχαν την ιδιότητα του πολίτη. Η μόνη συμμετοχή της γυναίκας σε εκδηλώσεις σχετικά με την πόλη είναι ορισμένες θρησκευτικές εορτές.

1.2 Καθημερινές ασχολίες του άνδρα στην Αρχαία Ελλάδα

Η μόρφωση που δέχονταν το ανδρικό φύλο στην Αρχαία Ελλάδα, είχε μεγάλη διαφορά από αυτή του γυναικείου φύλου. Συγκεκριμένα, οι άντρες σε μικρή ηλικία απασχολούνταν με την εκπαίδευση του, η οποία γίνονταν στο σχολείο, όπου πήγαιναν με την συνοδεία των παιδαγωγών τους. Στα σχολεία, οι μαθητές μάθαιναν γραφή, ανάγνωση, αριθμητική και μουσική¹⁴ (εικ. 7). Όσο μεγάλωναν, οι άνδρες ασχολούνταν πιο πολύ με τη μουσική, αλλά και τη γυμναστική, η οποία ήταν υποχρεωτική για τα αγόρια. Η γυμναστική για το ανδρικό φύλο πέραν του ότι ήταν κάτι το υποχρεωτικό, ήταν και μια ευχάριστη δραστηριότητα για αυτούς που τους συνόδευε σε όλες τις ηλικίες. Συγκεκριμένα, από την ηλικία των δώδεκα ετών και μετά, οι νέοι γυμνάζονταν στην παλαίστρα, όπου αθλούνταν γυμνοί. Μερικές αθλητικές δραστηριότητες όπου εκτυλίσσονταν στην παλαίστρα ήταν αθλήματα του πεντάθλου, όπως το άλμα, ο δίσκος, το ακόντιο, ο δρόμος, η πάλη. Πολύ σημαντική και ενδιαφέρουσα αθλητική δραστηριότητα των νέων ανδρών ήταν και η κολύμβηση¹⁵.

Αξίζει να αναφερθεί πως οι άνδρες της Αθήνας μόλις συμπλήρωναν τα δεκαοκτώ έτη τους υπηρετούσαν δύο χρόνια στο στρατό. Μερικές δραστηριότητες που έκαναν εκεί ήταν ότι μάθαιναν την πολεμική τέχνη και κυρίως μάθαιναν για τα όπλα. Σημαντικός ήταν και ο τρόπος που διασκέδαζαν οι άνδρες τότε. Πιο αναλυτικά, για την διασκέδασή τους, τις συναντήσεις τους, τις συζητήσεις τους επέλεγαν να οργανώνουν σε κάποιο σπίτι, συμπόσιο, δηλαδή οινοποσίες, οι οποίες ενίσχυαν τις φιλικές σχέσεις. Οι άνδρες κατά τα συμπόσια κάθονταν στον ανδρωνίτη,

¹⁴ Arthur, M. (1982). «Cultural strategies in Heriod's Theogony: law, family and society», *Arethusa* 15, pp. 263-280.

¹⁵ Flacelière, R. (2005). *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα: Παπαδήμας.

όπου υπήρχαν ανάκλιντρα και εκεί έτρωγαν και σερβίρονταν αρκετό κρασί, ακούγοντας μουσική, τραγουδώντας, απαγγέλλοντας ποιήματα ή και χορεύοντας¹⁶.

Οι Αθηναίοι πολίτες, ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης, αρέσκονταν να εργάζονται. Τα επαγγέλματα των ανδρών ήταν κυρίως ή βιοποριστικά ή αποτελούνταν από κάποια ιδιωτική επιχείρηση. Η εργασία για τους Αρχαίους πολίτες θεωρούνταν το πιο σπουδαίο πράγμα που έκαναν, καθώς οι ίδιοι κατέκριναν την ανεργία και την τεμπελιά και χαρακτήριζαν τα άτομα αυτά δυστυχισμένα. Οι Αρχαίοι δεν εργάζονταν μόνο για να επιβιώσουν αλλά και για να αναγνωριστούν οι αξίες τους, να έχουν δηλαδή επιτυχία στην εργασία τους. Από την άλλη δεν ίσχυε το ίδιο και για τους δούλους οι οποίοι βέβαια υπερετερούσαν πληθυσμιακά από τους υπόλοιπους πολίτες. Εκείνοι δούλευαν για να επιβιώσουν αναλαμβάνοντας μάλιστα κυρίως τις σκληρές ασχολίες. Η τύχη των δούλων στον ιδιωτικό τομέα είχε αρκετές πιθανότητες να αλλάξει εάν ήταν κληρονόμος του κυρίου του.

Οι άνδρες στην Αρχαία Ελλάδα είχαν αρκετές ασχολίες και σχεδόν όλες εκτός του οίκου τους. Μπορούσαν να ασχοληθούν είτε με τον πρωτογενή τομέα είτε να είναι επαγγελματίες τεχνίτες είτε παραγωγοί – πωλητές. Στην Αθήνα μεγάλο μέρος του πληθυσμού ασχολούνταν με την γεωργία και την κτηνοτροφία, όπου πέρα από την παραγωγή πρώτων υλών διατηρεί και ακέραιες τις σωματικές δυνάμεις του ατόμου αφού συμβάλλει στην άσκηση αυτού. Ο κάθε αγρότης πρέπει να φροντίζει και αυτός για την περιουσία του, να επισκευάζει τα εργαλεία του ώστε να είναι ανεξάρτητος δίχως να χρειάζεται τη βοήθεια άλλων. Σχεδόν όλοι οι αγρότες παρείχαν εργάτες για ορισμένες ασχολίες όπως ήταν για παράδειγμα το όργωμα. Ακόμη, απαραίτητοι για την πόλη ήταν οι τεχνίτες. Υπήρχε διαχωρισμός μεταξύ του σοφού άνδρα και του άνδρα τεχνίτη. Κάποιος τεχνίτης – μάστορας και λόγω της εργασίας του καλούνταν να διορθώσει ή να επισκευάσει την βλάβη κατ' οίκον. Σ' αυτή τη περίπτωση η νοικοκυρά απομακρυνόταν από το χώρο προκειμένου να μη κινδυνέψει η τιμή της και συκοφαντηθεί. Σύμφωνα με φιλόσοφο της εποχής (Ξενοφών) το επάγγελμα αυτό δε σου προσφέρει ελεύθερο χρόνο για διαπροσωπικές σχέσεις αλλά και για την υπεράσπιση της πατρίδας. Σε αντίθεση με τους τεχνίτες, οι αγρότες μπορούσαν να πολεμήσουν πιο εύκολα λόγω του ότι γυμνάζονταν μέσω της εργασίας τους ενώ το σώμα των ανθρώπων της τέχνης όχι. Επιπλέον, οι

¹⁶ Flacelière, R. (2005). *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα: Παπαδήμας.

Αθηναίοι άνδρες που ασχολούνταν με επαγγέλματα της υπαίθρου, εργάζονταν και ως λατόμοι και μεταλλωρύχοι. Έκαναν εξορύξεις μεταλλευμάτων και τα προϊόντα αυτά τα μετέφεραν σε εργαστήρια για επεξεργασία (εικ. 8). Αντίθετα, ένα από τα πιο γνωστά επαγγέλματα της πόλης είναι το επάγγελμα του εμπόρου. Πολλοί ήταν οι άνδρες που ήταν έμποροι και συνήθως οι άντρες αυτοί ήταν γεωργοί, ψαράδες, κτηνοτρόφοι, τεχνίτες που πουλούσαν τα προϊόντα τους στην Αγορά. Οι έμποροι είχαν στα χέρια τους κυρίως τις εισαγωγές και τις εξαγωγές της πόλης (εικ. 9).

Πολλοί ήταν οι Αθηναίοι πολίτες που φρόντιζαν για τα καθημερινά ψώνια του νοικοκυριού τους. Συνήθως, λοιπόν, μετά το πρωινό του γεύμα ο Αθηναίος πήγαινε στην αγορά με την συνοδεία του δούλου του για να προμηθευτεί τα προϊόντα που χρειαζόταν. Μετά από την αγορά ακολουθούσε συνάντηση με φίλους και στη συνέχεια επέστρεφε στο σπίτι του να γευματίσει με την οικογένεια του και να ξεκουραστεί. Στη συνέχεια αφού ξεκουραζόταν, επισκέπτονταν τα λεγόμενα Γυμνάσια και επέλεγε ο ίδιος με ποια από τις δραστηριότητες θα ασχοληθεί. Είχε να επιλέξει ανάμεσα στη σωματική άσκηση, την ξεκούραση ή οτιδήποτε άλλο του άρεσε και αυτό ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα όπου άνηκε. Στον ελεύθερο τους χρόνο μπορούσαν να ασχοληθούν με την πολιτική. Αυτό ήταν πιο εύκολο για τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους εύπορους Αθηναίους απ' ότι για άλλους εργάτες. Επιπλέον οι πλούσιοι Αθηναίοι που είχαν μια ευκατάστατη ζωή διοργάνωναν συχνά συμπόσια για προσωπική τους διασκέδαση. Δεν άνηκε όμως όλος ο πληθυσμός σ' αυτήν την κατηγορία καθώς αρκετοί ήταν οι πολίτες που ασχολούνταν με τα βιοποριστικά επαγγέλματα για τα προς το ζην, χωρίς να έχουν τις ανέσεις τους και με αρκετές διαφορές στην καθημερινή τους ζωή με την πιο σημαντική και αναγκαία που αφορούσε την εκπαίδευση των παιδιών τους¹⁷. Υπήρχαν οικογένειες, λοιπόν, που δεν μπορούσαν να παρέχουν στα παιδιά τους ούτε παιδαγωγό ούτε τροφό λόγω οικονομικών δυσκολιών.

Οι σπαρτιάτες πολίτες κατά κύριο λόγο αφιέρωναν τον χρόνο τους στα πολιτικά δρώμενα και στη πάλη. Ο βίος στη Σπαρτιατική πόλη ήταν διαφορετικός, οι κάτοικοι ζούσαν πιο περιορισμένα. Δεν επιθυμούσαν οτιδήποτε που να υπερβαίνει τις βασικές ανάγκες. Τα αγόρια από τα επτά ετών και έπειτα άρχισαν να τα σκληραγωγούν παράλληλα και με την εκπαίδευση τους για να γίνουν δυνατοί πολίτες

¹⁷Flacelière, R. (2005), ό.π.

και να ξεπερνούν κάθε εμπόδιο. Γι' αυτό μελλοντικά είχαν ένα ενωμένο και δυνατό στρατιωτικό. Επίσης, σπουδαίο ρόλο στον τομέα της εργασίας είχαν οι πωλητές. Στην Σπάρτη το εμπόριο κινούνταν μεταξύ σπαρτιατών καθώς έμποροι άλλων πόλεων ήταν ανεπιθύμητοι. Στην αγορά οι πάγκοι ήταν τοποθετημένοι σε συγκεκριμένο σημείο κάθε φορά ανάλογα φυσικά με το προϊόν του παραγωγού διότι υπήρχαν και προϊόντα που απαιτούσαν συγκεκριμένες συνθήκες θερμοκρασίας και ο αγοραστής ήξερε από που ακριβώς θα προμηθευτεί τα προϊόντα που επιθυμούσε.

1.3. Η γυναίκα σήμερα: επαγγέλματα και ασχολίες

Οι γυναίκες σήμερα, βάσει στοιχείων, αντιμετωπίζονται εργασιακά όπως οι άνδρες πέρα από την συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, ασχολούνται και με μη αμειβόμενες εργασίες όπως η φροντίδα των παιδιών και οι οικιακές εργασίες¹⁸. Βάση έρευνας οι γυναίκες: «άρχισαν να διεκδικούν την απαιτούμενη εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση για να προάγουν τους εαυτούς τους στην διεκδίκηση καλύτερου εισοδήματος. Αυτή είναι η σπουδαιότητα. Το να γίνεις επαγγελματίες μέσω της διαδικασίας επαγγελματικής καριέρας είναι ο πιο σίγουρος τρόπος επιτυχίας.

Γενικά, η θέση που έχει η γυναίκα στην αγορά εργασίας αλλά και στην κοινωνία χαρακτηρίζεται από αντιθέσεις και αντιφάσεις. Η απασχόληση αποτελεί έναν πολύ σημαντικό παράγοντα βάσει του οποίου καθορίζεται η θέση που έχει κάθε άτομο μέσα στην κοινωνία¹⁹. Οι σημερινές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που έχουν σημειωθεί έχουν οδηγήσει στο πόρισμα πως είναι αναγκαία και να γίνεται προώθηση της ισότητας φύλων μέσα στην κοινωνία κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μέσω της μείωσης ή/ και εξασθένησης των διακρίσεων και των στερεοτύπων αναφορικά με τους πολλούς που έχουν τα δύο φύλα μέσα στην κοινωνία²⁰. Οι εργαζόμενες γυναίκες έχουν αποτελέσει θέμα έντονου ερευνητικού

¹⁸ Κρητικίδης, Γ. (2000). «Δομή της απασχόλησης και αγορά εργασίας στην Ελλάδα», *Ενημέρωση* 66, σελ.11-23.

¹⁹ Τεντοκάλη, Β. (1998). «Η κοινωνική δόμηση της ταυτότητας των φύλων», *Σύγχρονα Θέματα* 66, σελ.101-106.

²⁰ Gorman, Elizabeth H. (2005). «Gender stereotypes, same-gender preferences, and organizational variation in the hiring of women: Evidence from law firms». *American Sociological Review* 70 (4), pp. 702-28.

ενδιαφέροντος εδώ και δεκαετίες κυρίως της δεκαετίας του 1970 αλλά και του 1980 αν και ήταν οι πρώτες, άκρως, περιορισμένες έρευνες οι οποίες αναφέρονταν στις διαφορές των δύο φύλων κατά την ανάπτυξη της εργασίας²¹.

Η πολύ και συνεχώς εξελισσόμενη γυναίκα κατέχει πλέον ένα πρωταγωνιστικό ρόλο και σε επιχειρηματικές και διευθυντικές θέσεις πέρα από τα κλασικά γυναικό - κρατούμενα επαγγέλματα που είναι νοσοκόμα, νηπιαγωγός και τα λοιπά, και μάλιστα ασκούν με μεγάλη επιτυχία τα καθήκοντά τους²². Παρόλα αυτά δεν αποτελεί δεδομένο και εύκολο το παραπάνω γεγονός καθώς και ότι οι γυναίκες είναι πλέον δραστήριες και δυναμικές στον επαγγελματικό τομέα καθώς πρέπει και σήμερα να κάνει διπλή προσπάθεια από έναν άντρα για να αποδείξει πόσο ικανή είναι²³. Σύμφωνα με έρευνες του Γιαλκέτση²⁴ έχει επέλθει σημαντική βελτίωση τα τελευταία χρόνια αναφορικά με την θέση της γυναίκας στον επαγγελματικό τομέα αλλά και στην σύγχρονη κοινωνία ευρύτερα.

Όσον αφορά τα ελληνικά δεδομένα, έχει παρουσιαστεί σημαντική άνοδος κατά την συμμετοχή του γυναικείου φύλου στον εργασιακό χώρο και συγκεκριμένα υπάρχει μία αύξηση της τάξης των 15 με 16 περίπου εκατοστιαίων μονάδων²⁵. Επίσης, είναι πλέον αλήθεια πως κατόπιν της πίεσης από τα κράτη για ίση αντιμετώπιση των δύο φύλων τα τελευταία περίπου 20 χρόνια, οι επιχειρήσεις έχουν κάνει στροφή και έτσι πολλές εταιρείες παρέχουν ίσες ευκαιρίες και πλέον υπάρχουν αρκετές γυναίκες στα διοικητικά συμβούλια και μάλιστα τέτοιες εταιρείες παρουσιάζουν πιο έντονα προσοδοφόρα αποτελέσματα συγκριτικά με άλλες²⁶. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως σε αρκετές αναπτυσσόμενες και ανεπτυγμένες χώρες έχουν

²¹ Hackett, G., Lent, R. W., &Greenhaus, J. H. (1991). «Advances in vocational theory and research: A 20-year retrospective». *Journal of Vocational Behavior*, 38, pp. 3-38.

²² Carter, S. and Rosa, P., (1998), *The Financing of Male and Female owned Businesses, Entrepreneurship and Regional Development*, pp.225-241.

²³ Stevenson, L., 1986, «Against all odds: The entrepreneurship of women», *Journal of small Business Management*, October.

²⁴ Γιαλκέτσης, Θ., (2000), «Γυναίκες και ιστορία», *Ελευθεροτυπία*.

²⁵ Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Π. (2010) «Γυναίκες και απασχόληση: ανασκόπηση και προοπτικές». Στο *Η Ελληνική Αγορά Εργασίας: Χαρακτηριστικά, Εξελίξεις και Προκλήσεις*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

²⁶ Valerio, A.M., & Sawyer, K., (2016). «The Men Who Mentor Women» *Harvard Business Review - Ideas and Advice for Leaders*, 07 December 2016.

σημειωθεί υψηλά ποσοστά γυναικών που έχουν φέρει εις πέρας τις Πανεπιστημιακές τους αλλά και μεταπτυχιακές του σπουδές συγκριτικά με αυτό των ανδρών²⁷.

²⁷Burke, R. J., and Vinnicombe, S. (2013). "Introduction: advancing women's careers: a key business issue". S. Vinnicombe, RJ Burke, S. Blake-Beard, & LL Moore, *Handbook of research on promoting women's careers*, pp. 1-47.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Οι εκπαιδευτικές καταβολές των δυο φύλων στην Αρχαία Ελλάδα

2.1. Γενικά γνωρίσματα της Αθηναϊκής εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση στην Αρχαία Αθήνα του 5ου αιώνα είχε κυρίως ιδιωτικό χαρακτήρα και δεν ήταν υποχρεωτική, αλλά απόφαση του κηδεμόνα του παιδιού διότι έπρεπε να καταβάλει χρηματική αμοιβή στον εκπαιδευτικό²⁸. Τα σχολεία, τότε, επονομάζονταν από την περιοχή που ήταν ή από τον ιδιοκτήτη τους²⁹. Πλεονέκτημα στην εκπαίδευση είχαν οι ευκατάστατοι Αθηναίοι που μπορούσαν να πληρώσουν τους δασκάλους σε αντίθεση με τους πολίτες κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων³⁰. Η πνευματική και σωματική καλλιέργεια ήταν επιτρεπτή μόνο για τα αρσενικά παιδιά της κάθε οικογένειας. Ακόμη για το χρονικό διάστημα που διαρκούσε η εκπαίδευση του αγοριού καθοριστικό ρόλο έπαιζε η οικονομική κατάσταση, αν ήταν από φτωχή οικογένεια τότε η εκπαίδευση του ήταν σύντομη³¹. Τα αγόρια, δηλαδή, οι μελλοντικοί πολίτες της Αθήνας εκπαιδεύονταν με σκοπό να επιτευχθεί το ιδανικό της «καλοκαγαθίας», αλλά και η ομαλή πολιτικοποίηση και κοινωνικοποίηση τους, χωρίς βέβαια να υλοποιείται ο στόχος για την επαγγελματική- τεχνική κατάρτισή τους³². Ο βασικός στόχος της ψυχικής, πνευματικής και σωματικής διάπλασης του ατόμου, δηλαδή, η «καλοκαγαθία», είναι ο ιδεώδης χαρακτήρας του ανθρώπου που συνδυάζει το σωματικό κάλλος με την ηθική τελειότητα. Η εκπαίδευση είχε και ως στόχο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού όπως συμβαίνει και σήμερα (Παππάς, 2007)³³. Επιπρόσθετα, την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν τα σχολεία και τα μαθήματα πραγματοποιούνταν στο χώρο του εκπαιδευτικού. Δινόταν ιδιαίτερη

²⁸Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊφκαϊένδήμφ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ,σελ.184-228.

²⁹ Beck, F. (1964). *Greek Education 450-350 B.C.* London: Barnes & Noble.

³⁰Legras, B. (2005) Πολιτισμός και εκπαίδευση στον ελληνικό κόσμο (8ος αιώνας π.Υ.-4ος αιώνας π.Χ.). Αθήνα: Κριτική.

³¹ N. Young, The Figure of the Paidagogos in Art and Literature, *Biblical Archaeologist* 53, 1990, pp. 80-86

³² N. Young, Ό.π.

³³Παππάς, Θ. (2007). *Προσεγγίσεις στην αρχαία ελληνική παιδεία: Από τον Όμηρο ως τον Ισοκράτη*. Αθήνα : Καρδαμίτσα.

προσοχή στην καλλιέργεια της παιδείας, του πνεύματος και του σώματος ώστε να εξελιχθούν σε ικανοί Αθηναίοι πολίτες (Μανακίδου, 2015)³⁴. Ακόμη, εξειδικευμένοι διδάσκαλοι τους μάθαιναν να μάχονται αφού θα ήταν οι επόμενοι στρατιώτες. Αργότερα κατά τα ελληνιστικά χρόνια η εκπαίδευση θεωρούνταν πλέον δημόσια αφού όλοι έπρεπε να έχουν δικαίωμα στη μόρφωση ανεξάρτητα από τα οικονομικά κριτήρια.

Η Αθηναϊκή εκπαίδευση ήταν ελεύθερη. Υποχρεωτική ήταν μόνο η στρατιωτική. Τα μαθήματα που καλλιεργούσαν το πνεύμα των παιδιών και αποτελούσαν την βασική τους εκπαίδευση ήταν η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική, η μουσική και ο αθλητισμός. Ο αθλητισμός έμπαινε στη ζωή του παιδιού λίγο αργότερα κοντά στην ηλικία των δεκατεσσάρων. Ακόμη, μετά τα δεκατέσσερα είχαν την δυνατότητα να διδαχθούν και την Ανώτατη εκπαίδευση. Ο σχολικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης ήταν «φιλολογικός», καθώς είχε παιδευτικό και μορφωτικό χαρακτήρα, αλλά και άλλους χρησιμοθηρικούς σκοπούς (Macdowell, 2009)³⁵. Ένα ευρύτερο πόρισμα όλων αυτών, είναι πως έτσι αποκτούσαν συνείδηση οι πολίτες και ως επακόλουθο εξασφαλιζόνταν η ευδαιμονία της πόλης (Althof&Berkowitz, 2006)³⁶. Ωστόσο μπορεί η αγωγή των νέων να ήταν ιδιωτική αλλά η πολιτεία όριζε το ωρολόγιο πρόγραμμα, όπως επίσης το πλήθος και την ηλικία των μαθητευόμενων και επέβλεπε τη συμπεριφορά του δασκάλου. Καθήκον του πατέρα ήταν μόνο για το αν το παιδί θα παρακολουθούσε τα μαθήματα και για πόσα χρόνια. Επιπλέον, η εκπαίδευση των παιδιών που είχαν στερηθεί τον πατέρα τους λόγω του ότι θυσιάστηκε για την πόλη γινόταν με έξοδα του κράτους, που είχε αναλάβει την διαπαιδαγώγηση των παιδιών αυτών (N. Young, 1990)³⁷.

³⁴Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικφκαϊένδήμφ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ.184-228.

³⁵Macdowell, D. (2009). Το δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων. Αθήνα:Παπαδήμα, σελ. 143-146

³⁶Althof, W. και Berkowitz, M. (2006). «Moral education and character education: their relationship and roles in citizenship education». *Journal of Moral Education* 35, pp. 495-518.

³⁷ N. Young, The Figure of the Paidagogos in Art and Literature, *Biblical Archaeologist* 53, 1990, pp. 80-86.

Αξίζει να αναφερθεί πως στην αρχαία Αθήνα η εκπαίδευση διαχωριζόταν σε τρεις περιόδους (Μανακίδου, 2015)³⁸. Η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει την αγωγή του παιδιού από την οικογένεια όπου και διαρκεί ως τα επτά του χρόνια. Η δεύτερη περίοδος διαρκεί μέχρι το δέκατο τέταρτο έτος της ηλικίας τους και αφορά τη διαπαιδαγώγηση του δασκάλου. Τέλος, η τρίτη περίοδος περιλαμβάνει την στρατιωτική εκπαίδευση από το δέκατο όγδοο έως το εικοστό τους έτος.

2.1.1 Η εκπαίδευση των κοριτσιών

Στην αρχαία Αθήνα τα αγόρια και τα κορίτσια μεγάλωναν μαζί με τη μητέρα τους ή και τη τροφό μέχρι τα επτά τους χρόνια. Έπειτα άρχιζε η δεύτερη εκπαιδευτική περίοδος όπου τα κορίτσια δεν συμμετείχαν, δεν επιτρεπόταν δηλαδή να πηγαίνουν στο σχολείο. Από τη μητέρα τους μάθαιναν γράμματα και πώς να φροντίζουν το νοικοκυριό. Οι ασχολίες τους, δηλαδή, περιορίζονταν εντός του οίκου, αφού δεν ασχολούνταν ούτε με την πολιτική δεν τους ήταν και απαραίτητη η επιπλέον μόρφωση καθώς και σπάνιες κοινωνικές συναναστροφές με κοπέλες συνομήλικές τους (εικ.10) (Blundell, 2004)³⁹.

Η μόρφωση ήταν προνόμιο των αγοριών, η θέση και ο ρόλος της γυναίκας περιοριζόταν στο σπίτι, έτσι περιορισμένοι ήταν και στον τομέα της εκπαίδευσης (Reble, 2014)⁴⁰. Απέχει από τη διαδικασία εγγραφής στο σχολείο και αρχίζει να μαθαίνει τις γυναικείες ασχολίες υπό την εποπτεία και καθοδήγηση της μητέρας της (Mosse, 2010)⁴¹. Κάποιες φορές εξαίρεση αποτελούσαν τα κορίτσια που ανήκαν σε ευκατάστατες οικογένειες. Σύμφωνα με αγγειογραφίες, αποκαλύπτεται ότι σε τέτοιες κοπέλες, η διδασκαλία της γραφής και της ανάγνωσης γίνονταν στο εσωτερικό του οίκου όπου μπορούσαν να αποκτήσουν πνευματική και ψυχική καλλιέργεια και εκτός σπιτιού με τη βοήθεια του ιδιώτη δασκάλου (δούλου- παιδαγωγού), πάντα όμως με την συνοδεία της τροφού διότι δεν μπορούσαν να πάνε πουθενά μόνες τους οι

³⁸Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικωκαῖενδήμω. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 184-228.

³⁹BlundellSue (2006), *Οι γυναίκες στην κλασική Αθήνα*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

⁴⁰Reble, A. (2014). *Ιστορία της Παιδαγωγικής*. Μτφ. Θ.Χατζηστεφανίδης και Σ. Χατζηστεφανίδου-Πολυζώη. Αθήνα: Παπαδήμα.

⁴¹Mosse, C. 2010. *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*. (2.000-31 π.Χ.). Αθήνα: Παπαδήμα, σελ. 184.

γυναίκες όλων των ηλικιών εκείνης της εποχής χωρίς συνοδό (εικ. 11) (Μανακίδου, 2015)⁴². Τα κορίτσια, δηλαδή, μάθαιναν και αυτά γραφή, ανάγνωση, μουσική και χορό υπήρχαν ωστόσο και κοπέλες αναλφάβητες.

Από τα παιδιά που δεν πήγαιναν στο σχολείο αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό τα κορίτσια αλλά υπήρχε και ένα μικρό ποσοστό αγοριών όπου ο πατέρας τους δεν είχε τη οικονομική δυνατότητα να μισθώσει τον δάσκαλο (Μανακίδου, 2015)⁴³. Για τα παιδιά αυτά το ρόλο του δασκάλου είχαν οι γυναίκες του σπιτιού. Ακόμα, τους αφηγούνταν διάφορες ιστορίες ζωής, τους μάθαιναν για τα ήθη και έθιμα του τόπου τους αλλά και την ιστορία του τόπου τους. Στα κορίτσια, βέβαια, φρόντιζαν να τις μεταδώσουν τη γνώση του να κεντούν, να πλένουν και να υφαίνουν. Έτσι, το μορφωτικό επίπεδο του συνόλου των κοριτσιών συγκεντρώνει το χαμηλότερο ποσοστό στην εκπαίδευση. Μπορεί να γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση αλλά η βασικότερη εκπαίδευση τους ήταν για τις δουλειές που αφορούσαν τον οίκο τους (εικ. 12).

Ένας ακόμη λόγος που στερούνταν την εκπαιδευτική μόρφωση οι κοπέλες της Αθήνας ήταν να μην έχουν γνώσεις και εμπειρίες ώστε ο σύντροφος της να μπορεί να τις εκπαιδεύσει όπως εκείνος επιθυμεί (Blundell, 2004)⁴⁴. Άλλωστε, για να παντρευτεί τα προσόντα που χρειαζόταν να διαθέτει ήταν η υφαντική, η μοδιστρική και η καλή μαγειρική.

2.1.2 Η εκπαίδευση των αγοριών

Η εκπαίδευση στην εποχή της αρχαίας Αθήνας δεν ήταν ανοιχτή για όλα τα μέλη της κοινωνίας καθώς ήταν ιδιωτική και το πλεονέκτημα στη μόρφωση το είχαν τα αγόρια (Μανακίδου, 2015)⁴⁵. Σκοπός της εκπαίδευσης ήταν η προβολή του ανθρώπου στη κοινωνία, να έχει επιρροή στην οικογένεια του ο άνδρας, στην παρέα του και

⁴²Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικφαϊένδήμφ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 184-228.

⁴³Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ό.π.

⁴⁴Blundell, S. (2004). Γυνάϊκα στην αρχαϊά Ελλάδα, μτφ. Α. Χατζηφώτη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

⁴⁵Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ό.π.

αργότερα στην κοινωνία διότι η κατάληξη του άνδρα δεν είναι ο οίκος του όπως είναι για την γυναίκα αλλά ο δημόσιος βίος (Γιαννικόπουλος, 2003)⁴⁶. Μέχρι τα επτά η ανατροφή των παιδιών ήταν αρμοδιότητα και ευθύνη της μητέρας και για τις ευκατάστατες οικογένειες και η τροφός από τις οποίες είχαν και τα πρώτα ακούσματα από τα τραγούδια.

Τα αγόρια και τα κορίτσια είχαν κοινή εκπαιδευτική πορεία ως τα επτά τους έτη, όπου ζούσαν και τα παιδικά τους χρόνια μαζί στον γυναικωνίτη. Έπειτα μόνο τα αγόρια πήγαιναν στον δάσκαλο και πάντα μαζί με τον παιδαγωγό. Επίσης, είχαν την δυνατότητα και για ανώτατη εκπαίδευση κοντά σε έναν φιλόσοφο της εποχής εκείνης. Στην ανώτατη εκπαίδευση τα παιδιά μάθαιναν επιπλέον γεωμετρία, μαθηματικά, φυσική, αστρονομία, φιλοσοφία και άλλες πολλές και διαφορετικές τέχνες (Μανακίδου, 2015)⁴⁷.

Ωστόσο, η βασική διαπαιδαγώγηση του αγοριού ξεκινούσε από τα επτά όταν έφευγε από τον γυναικωνίτη (Γιαννικόπουλος, 1988)⁴⁸. Τότε μάθαινε να διαβάζει, να γράφει καθώς και την τέχνη της μουσικής συγχρόνως με τη σωματική του άσκηση. Τα μαθήματα αυτά τα διδάσκονταν το κάθε αγόρι από ιδιωτικό εκπαιδευτή στον οποίο κατέβαλλε ο πατέρας του μαθητή το ανάλογο χρηματικό ποσό ώστε να εκπαιδεύσει και να κάνει συνετό πολίτη το παιδί του. Δυστυχώς δεν υπήρχαν τα δημόσια σχολεία ώστε να μπορούν όλα τα αγόρια να παίρνουν μέρος στη διδασκαλία και το ίδιο χρονικό διάστημα όλοι. Αυτό εξαρτιόταν από την οικογένεια του κάθε παιδιού ανάλογα με τα οικονομικά της, όσο πιο ευκατάστατη ήταν η οικογένεια τόσο τα μαθήματα του παιδιού διαρκούσαν χρόνια. Για την καλή διαπαιδαγώγηση του παιδιού ήταν απαραίτητοι τρεις εκπαιδευτικοί ο καθένας με την ανάλογη ειδικότητα (Μανακίδου, 2015)⁴⁹. Στον γραμματιστή πήγαινε για να του μάθει να διαβάζει και να γράφει, έπειτα στον κιθαριστή για την μουσική του διαπαιδαγώγηση και τέλος στον παιδοτρίβη για την σωματική του καλλιέργεια, εφόσον οι δύο πρώτοι δάσκαλοι του πρόσφεραν πνευματική καλλιέργεια.

⁴⁶Γιαννικόπουλος, Α.Β. (2003), Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα, εκδ. Μμ. Γρηγόρη, Αθήνα.

⁴⁷Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ό.π.

⁴⁸Γιαννικόπουλος, Α.Β. (1988), Άγνωστες πτυχές της αρχαίας ζωής και αγωγής, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.

⁴⁹Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ό.π.

Ο γραμματιστής πέρα από τη γραφή και ανάγνωση φρόντιζε και για την αποστήθιση των ποιημάτων που μελετούσαν καθώς επίσης θεωρούσε πως ήταν χρήσιμο να τους διδάξει και την αριθμητική αφού αυτοί που γνώριζαν χαρακτηριζόταν ότι είχαν την ικανότητα σωστής και γρήγορης αντίληψης. Το μάθημα αυτό γνώριζαν ότι δεν ήταν εύκολο (N. Young, 1990)⁵⁰. Γι' αυτό οι μαθητές είχαν την δυνατότητα να μετρούν με τα δάχτυλα τους για τις εύκολες πράξεις ενώ για τις πιο δύσκολες χρησιμοποιούσαν τον πίνακα άβακα που ήταν κατάλληλος για αριθμητικές πράξεις. Η αριθμητική ήταν επίσης σημαντικό μάθημα για τους νέους που θα ασχολούνταν μεγαλώνοντας με το ελεύθερο εμπόριο ή με όποια εργασία απαιτούσε υπολογισμούς. Η γυμναστική πρόσφερε διασκέδαση και χαρά στα νεαρά αγόρια. Η σωματική άσκηση του αγοριού ξεκινούσε στην ηλικία των δώδεκα ετών και ο χώρος που γυμναζόταν ήταν οι λεγόμενες παλαίστρες. Ακόμη ο νέος χαλάρωνε με το παίξιμο της λύρας και του άρεσε παράλληλα και να τραγουδά.

Οι Αθηναίοι εφάρμοζαν όταν χρειαζόταν κάποιες τιμωρίες ώστε να παραδειγματιστούν οι νεαροί. Εάν, λοιπόν, οι μαθητές δεν ήταν συνεπείς ή δεν προσπαθούσαν τιμωρούνταν διότι πίστευαν ότι με την τιμωρία θα μάθαιναν και θα γινόταν καλύτεροι μαθητές. Την τιμωρία την αποφάσιζε ο δάσκαλος. Οι αρχαίοι ήταν υπέρ της τιμωρίας σύμφωνα και με το ρητό «ο μη δαρείς άνθρωπος ου παιδεύεται». Ακόμη, πολλοί ήταν οι νέοι της Μέσης εκπαίδευσης που σταματούσαν τα μαθήματα όταν η γνώση τους ήταν επαρκής, δηλαδή, όταν ήξεραν και ανάγνωση και γραφή. Η εκπαίδευση αν και ιδιωτική δεν αποσκοπούσε στην επαγγελματική αποκατάσταση τους στο μέλλον αλλά στη γενικευμένη πνευματική και σωματική μόρφωση του Αθηναίου συμβάλλοντας στην ομαλή ένταξη του με τους υπόλοιπους πολίτες (Γιαννικόπουλος, 2003)⁵¹.

Η αγωγή της Αθήνας, λοιπόν, στόχευε στην απόκτηση εξελιγμένων πολιτών με πνευματική, ψυχική και τη σωματική τους καλλιέργεια (Μανακίδου, 2015)⁵². Η συστηματική διδασκαλία ολοκληρωνόταν στο δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους.

⁵⁰ N. Young, The Figure of the Paidagogos in Art and Literature, Biblical Archaeologist 53, 1990, pp. 80-86.

⁵¹ Γιαννικόπουλος, Α.Β. (2003), Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα, εκδ. Μμ. Γρηγόρη, Αθήνα.

⁵² Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικωκαἰένδῆμῳ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 184-228.

Έπειτα ακολουθούσε η διετής στρατιωτική εκπαίδευση. Την πρώτη χρονιά της εκπαίδευσης τους οι μαθητευόμενοι βρισκόταν στη Αθήνα ενώ τη δεύτερη τους στέλνανε σε στρατόπεδα όπου ήταν και υποχρεωτική σε αντίθεση με τις πρώτες δύο περιόδους διδασκαλίας οι οποίες ήταν προαιρετικές για τους νέους.

2.1.3 Ο ρόλος του παιδαγωγού

Ο παιδαγωγός ήταν δούλος εμπιστοσύνης και είχαν κυρίως οι οικογένειες που διέθεταν μια άνετη οικονομική κατάσταση. Ο παιδαγωγός αναλάμβανε μόνο τα αγόρια και από την ηλικία των επτά ετών, και μετά όπου χρειαζόταν να πάνε στο σπίτι του δασκάλου τους για να μορφωθούν, δηλαδή, με την έναρξη της σχολικής τους ζωής. Εκείνος πρόσεχε τον νέο και πηγαινοερχόταν μαζί του στο δάσκαλο (τον γραμματιστή, τον κιθαριστή και τον παιδοτρίβη) καθημερινά και όλες τις ώρες του μαθήματος, στεκόταν εκεί μέχρι ο νέος να φτάσει την ηλικία των δεκαπέντε. Γενικότερα, ο ρόλος του παιδαγωγού είχε πολλούς σκοπούς.

Αναλυτικότερα, ο παιδαγωγός ήταν υπεύθυνος για την προστασία του παιδιού από τους εκάστοτε κινδύνους κατά την έκθεσή του στους δρόμους της πόλης (Μανακίδου, 2015)⁵³. Επιπλέον, αποτελούσε τον άνθρωπο που κρατούσε πινακίδες γραφής ή, ακόμη και τη λύρα, βάση πάντα με το δάσκαλο στον οποίο κατευθύνονταν το παιδί (εικ. 13). Αυτός, κρατούσε, ακόμη και το λύχνο, ώστε να φωτίζεται ο δρόμος και να διευκολύνεται έτσι η ζωή του νεαρού Αθηναίου (Marrou, 2009)⁵⁴. Πολλές φορές το συνόδευε στο θέατρο ή στο δικαστήριο, σε γιορτές και αθλητικούς αγώνες.

Ο παιδαγωγός πέρα από τη μεταφορά του νέου στο σχολείο πρόσφερε τη βοήθεια του να τον διαβάσει με τα μαθήματα του στο σπίτι. Έτσι συμμετείχε και εκείνος στο μάθημα του παιδιού με τον δάσκαλο για να παρατηρεί πως ο δάσκαλος έχει κάνει την παράδοση ώστε να μπορεί πιο εύκολα να βοηθήσει μετά στο σπίτι το παιδί με τα μαθήματα του. Επιπλέον, ήθελε να ελέγχει και την συμπεριφορά του αγοριού κατά τη διάρκεια του μαθήματος του και όποτε χρειαζόταν τον μάλωνε και τον τιμωρούσε.

⁵³Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊκφαϊένδήμω. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 184-228

⁵⁴ Marrou, H. (2009). Η ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα. Αθήνα: Δαίδαλος.

Ως συνοδός του νεαρού αγοριού στον δάσκαλο κρατούσε όλα τα προσωπικά του αντικείμενα. Τα αντικείμενα αυτά ήταν οι κερωμένες πλάκες στις οποίες έγραφαν τα γράμματα που μάθαιναν, τα βιβλία και το μουσικό όργανο που έκανε ο μαθητής.

Μια ακόμη αρμοδιότητα του ήταν να πηγαίνει ο νέος συνέχεια διαβασμένος στον εκπαιδευτή του και με καλή συμπεριφορά διαφορετικά τον έβαζε τιμωρία για παραδειγματισμό (Blanck, 2004)⁵⁵. Τον συνόδευε στον γραμματιστή όπου του μάθαινε να διαβάζει και να γράφει αλλά και μουσική η οποία τον βοηθούσε και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του. Ο κύριος υπεύθυνος είναι, λοιπόν, για τη μόρφωση του παιδιού. Προσπαθεί να μάθει και να μεταδώσει στο νεαρό παιδί το σωστό και το τίμιο, να διαπλάσει έναν αkéριο χαρακτήρα, μια άψογη συμπεριφορά προς τους συνομηλίκους του και στους υπόλοιπους συμπολίτες του. Την αποκλειστική ευθύνη για τις δραστηριότητες του αγοριού εκτός σπιτιού είχε ο συνοδός-παιδαγωγός του (Μανακίδου, 2015)⁵⁶. Εκείνος έπρεπε να αντιλαμβάνεται και να τον προστατεύει από οποιαδήποτε ενόχληση και εδώ συγκαταλέγεται και η σεξουαλική ενόχληση καθώς και όποια ενέργεια ομοφυλοφιλικής πράξης (Πετροπούλου, 2000)⁵⁷. Κύριο μέλημα της πολιτείας ήταν οι πολίτες της να αποκτήσουν μια ολοκληρωμένη μόρφωση για αυτό και ο παιδαγωγός είχε σπουδαίο και πολύ σημαντικό ρόλο στη ζωή του παιδιού.

2.1.4. Μουσική παιδεία

Η μουσική παιδεία αποτελούσε σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση των νεαρών Αθηναίων και συνέβαλε στη ψυχική τους ευημερία. Όπως αναφέρει και ο Πλάτωνας «η μουσική είναι για την ψυχή ότι είναι η γυμναστική για το σώμα». Στην Αθήνα εκείνης της περιόδου ο πολίτης που δεν είχε γνώση του τρίπτυχου μουσική-χορός-τραγούδι πίστευαν ότι το άτομο αυτό δεν είχε πνευματική καλλιέργεια. Η μουσική για τους αρχαίους Έλληνες ήταν κομμάτι της καθημερινότητας τους αφού μέσα από τη μουσική το άτομο καλλιεργούνταν διανοητικά και ψυχικά οδηγώντας τους σε τίμιους και ήμερους πολίτες. Η ουσιαστική μόρφωση των ανθρώπων και η ευρύτερη

⁵⁵ Blanck, H. (2004). *Εισαγωγή στην ιδιωτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων*, Μτφ. Α. Μουστάκα. Αθήνα: MIET.

⁵⁶Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊκῶ καὶ ἐνδὴμῳ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 184-228.

⁵⁷Πετροπούλου, Α. (2000). «Οικογενειακοί Θεσμοί». Στο: *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα*.Επιμ. Μήλιος Α., Μπιργάλιας Ν., Παπαευθυμίου Ελ., Πετροπούλου Α. Πάτρα: Ε.Α.Π.

καλλιτεχνική αγωγή ταυτίζονται με τη μουσική και έτσι αποκτάει ηθικοπλαστικό χαρακτήρα, καθώς από την ευρυθμία διασφαλίζεται η ψυχική ισορροπία και επακολούθως η σωφροσύνη (Ματρου, 2009)⁵⁸.

Αρκετές αγγειοφορίες αλλά και αρχαιολογικές μαρτυρίες έχουν αποδείξει πως η μουσική διδασκαλία είχε πρακτικό χαρακτήρα και όχι θεωρητικό (εικ. 14). Συγκεκριμένα, οι μαθητές διδάσκονταν ένα μουσικό όργανο όπως ένα έγχορδο, ένα πνευστό, η λύρα, ο αυλός (Μανακίδου, 2015)⁵⁹. Στη μουσική αγωγή, ακόμη, συμπεριλαμβάνεται εκτός του μουσικού οργάνου και η διδασκαλία τραγουδιού. Συγκεκριμένα, ο νεαρός Αθηναίος, ενώ παίζει λύρα, άδει κιόλας άσματα.

Με βάση τον Αριστοτέλη τα παιδιά μαθαίνανε το μουσικό όργανο όταν ήταν περίπου δεκατριών ετών. Οι νεαροί Αθηναίοι από τα δεκατρία τους με τη συνοδεία του παιδαγωγού επισκέπτονταν το σπίτι του δασκάλου της μουσικής για τη εκμάθηση τους. Τα περισσότερα παιδιά μάθαινα λύρα και λιγότερο κιθάρα και αυλό. Μουσική διδασκόταν και τα κορίτσια στην Αθήνα. Η διδασκαλία της ήταν απαραίτητη για τους νέους και στις δύο περιόδους της εκπαίδευσης. Ωστόσο, για το τραγούδι δεν χρειαζόταν κάποια ιδιαίτερη μάθηση για τα μουσικά όργανα ήταν αναγκαία. Στην αρχαία Ελλάδα αληθινά καλλιεργημένος πολίτης θεωρούνταν ο «Μουσικός ανήρ». Η μουσική δεν σήμαινε μόνο το παίξιμο του μουσικού οργάνου αλλά υπήρχε και θεωρία καθώς έπρεπε να μάθουν τις νότες αλλά και να τις γράφουν. Ο κιθαριστής δίδασκε στα παιδιά το παίξιμο της κιθάρας, του αυλού αλλά και να μην παραφωνούν. Τους μαθαίνανε να τραγουδούν καλά λαμβάνοντας τον ρυθμό του τραγουδιού ώστε να μπορούν να πάρουν μέρος στις θρησκευτικές εορτές, αφού δεν έλειπε από καμία δραστηριότητα αντιθέτως είχε πρωταρχικό ρόλο και στη δημόσια και στην ιδιωτική ζωή των Αθηναίων.

Οι Αθηναίοι συσχετίζουν τη μουσική με τη λατρευτική ζωή, αφού μαζί με το χορό και το τραγούδι ικανοποιούν και διασκεδάζουν τους παρευρισκόμενους στις διάφορες γιορτές που διοργανώνονταν (Μανακίδου, 2015)⁶⁰. Δεν απουσίαζε όμως και από τις θλιβερές καταστάσεις όπως για παράδειγμα στις κηδείες που θρηνούσαν

⁵⁸ Ματρου, Η. (2009). *Η ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Δαίδαλος.

⁵⁹Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικφκαῖένδήμφ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 184-228.

⁶⁰Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ο.π.

με τραγούδια τον νεκρό. Τέλος, στην Αθήνα ο κάθε οδηγός των χορωδιών ήταν ο εκπρόσωπος του τραγουδιού εκείνος δηλαδή που τα σύνθετε. Ο κιθαριστής τους μετέδιδε το τραγούδι και με τον μουσικοδιδάσκαλο μελετούσαν έργα των λυρικών ποιητών. Αυτή η εκμάθηση αποσκοπούσε στη συναισθηματική και ηθική διαπαιδαγώγηση του παιδιού.

Σε γενικές γραμμές, η μουσική αγωγή συγκριτικά με τη θέση της στην αρχαία ελληνική εκπαίδευση παρουσίαζε φθίνουσα πορεία. Συγκεκριμένα, η μουσική αγωγή κατείχε περίοπτη θέση στο εκπαιδευτικό σύστημα, κατά τον χρυσό αιώνα του Περικλή. Ωστόσο, η μουσική αγωγή μεταβλήθηκε σε κάτι εξεζητημένο, δύσκολο και απαιτητικό κατά τον 4ο αι. π.Χ., λόγω του ότι αυξήθηκαν οι απαιτήσεις στις θεωρητικές μουσικές γνώσεις και εξελίχθηκαν τα μουσικά όργανα. Ως απότοκο, ακόμα και οι ερασιτέχνες έβλεπαν απρόσιτη τη μουσική αγωγή, και κατέληξαν να ασχολούνται μαζί της μόνο οι “τεχνικοί”, οι οποίοι ήταν επαγγελματίες μουσικοί με εξαιρετικές και ειδικές ικανότητες. Είναι φανερό, λοιπόν, πως στην αρχαία Ελλάδα υπάρχει παρόμοια κατάληξη της μουσικής, με αυτής της φυσικής αγωγής, δηλαδή δεν έχουν θέση στην ελληνιστική εκπαίδευση, της οποίας ο χαρακτήρας είναι καθαρά φιλολογικός (Παππάς, 2007)⁶¹.

2.1.5. Γυμναστική

Η γυμναστική και αθλητική παιδεία, αποτελεί μετεξέλιξη από την αρχαϊκή στρατιωτική εκπαίδευση και έχει εξέχουσα θέση σαν μάθημα. Η ένταξη αυτής στο εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας έχει σχέση με αθλητικούς αγώνες, οι οποίοι διοργανώνονταν και από την αθηναϊκή κοινωνία αλλά και από όλη την Ελλάδα γενικότερα. Ο κύριος στόχος είναι το αθλητικό ιδεώδες της ευγενούς άμιλλας, εκτός της σωματικής ανάπτυξης αλλά και της υγείας. Οι Αθηναίοι ασχολούνταν κυρίως με αγωνίσματα όπως η πυγμαχία, ο δρόμος, το παγκράτιο, η δισκοβολία, η πάλη, το ακόντιο, τα ιππικά αθλήματα, τα οποία ήταν κυρίως επιλογή αριστοκρατών, ενώ δεν ασχολούνταν καθόλου με θαλάσσια αθλήματα (εικ. 15, 16, 17, 18, 19).

⁶¹Παππάς, Θ. (2007). *Προσεγγίσεις στην αρχαία ελληνική παιδεία: Από τον Όμηρο ως τον Ισοκράτη*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Στην Αρχαία Αθήνα η γυμναστική εντάσσονταν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του παιδιού λίγο αργότερα υπολογίζεται περίπου όταν βρισκόταν το παιδί στην ηλικία των δώδεκα ετών και άνηκε στην υποχρεωτική εκπαίδευση (Μανακίδου, 2015)⁶². Χωριζόταν σε δύο κατηγορίες με κριτήριο την ηλικία τους. Στην πρώτη κατηγορία άνηκαν τα παιδιά με ηλικία μέχρι δεκαπέντε και ονομαζόταν «παίδας» και αντίστοιχα «νεανίσκους» στη δεύτερη κατηγορία που οι νεαροί ήταν μέχρι τα δεκαοκτώ τους. Οι νέοι πριν ξεκινήσουν την προπόνηση τους στην παλαίστρα ακολουθούσαν μια διαδικασία. Αρχικά, έπλεναν το σώμα τους και ύστερα άπλωναν σε όλο τους το σώμα λάδι όπως επίσης και άμμο, εφόσον αθλούνταν ακάλυπτοι (δίχως ρουχισμό). Αυτό το κάνανε για να επανέλθει το σώμα στην αρχική του κατάσταση μετά την άσκηση όπου θα μεταβάλλεται ευκολότερα από τη δύναμη που θα ασκείται αλλά και για την ευχαρίστηση. Μόλις τελειώσει ο αγώνας τότε καθαρίζονται και αφαιρούν από πάνω τους το λάδι και την άμμο.

Στην Αθήνα η σωματική άσκηση συνοδευόταν με μουσική για ολοκληρωμένη πνευματική και σωματική καλλιέργεια του νέου. Οι προπονήσεις διακρινόταν σε τρεις κατηγορίες. Στη «προπαρασκευή» αντιστοιχούσε στη προθέρμανση του αθλητή, δεύτερον στην «κατασκευή» το υπόλοιπο δηλαδή μέρος από την προπόνηση και τρίτον στην «αποθεραπεία» που αποσκοπούσε στην επαναφορά του οργανισμού. Στις ιδιότητες της προπόνησης συμπεριλαμβάνεται και ο προγραμματισμός της, ο οποίος μπορεί να μεταβάλλεται κάθε φορά, αφού εξαρτάται από τις περιβαλλοντικές και κλιματικές αλλαγές που υπάρχουν αλλά και από τις ίδιες τις ανάγκες του αθλητή.

Τα αγωνίσματα ήταν σχεδόν όλα ατομικά κάποια από αυτά ήταν το στάδιο, ο δίαυλος, ο δόλιχος, ο ιππόδρομος κ.α.. Ένα ακόμα, επίσης, σπουδαίο ήταν το άθλημα του πεντάθλου. Το πένταθλο αποτελούσε το ακόντιο, το άλμα, το δίσκο, το δρόμο και τη πάλη. Από την ηλικία των επτά ετών που ξεκινούσε η εκπαίδευση του νεαρού έως τα δεκαέξι του γυμναζόταν στην παλαίστρα και ασχολούνταν με έντονα αθλήματα αλλά κυρίως με τα αγωνίσματα που περιλαμβάνει το πένταθλο. Από τα δεκαέξι όμως και μετά που πήγαινε στο γυμνάσιο το οποίο δεν ήταν ιδιωτικό σχολείο και εκεί ασχολούνταν με πλήθος αθλημάτων και όχι απαραίτητα ήπιων αλλά και με πιο δυνατά όπως για παράδειγμα είναι η πάλη, το παγκράτιο, η πυγμή κ.α.

⁶²Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικωκαἰἐνδῆμω. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 184-228

Το αγώνισμα της πυγμής απαιτούσε τον έναν από τους δύο μαχητές αναίσθητο. Το παγκράτιο ήταν μια συνένωση της πυγμής και της πάλης. Στα αγωνίσματα αυτά λάμβαναν μέρος μόνο άνδρες μεγαλύτερης και μικρότερης ηλικίας, αγωνιζόταν χωρίς ενδύματα γι αυτό και πήραν τα αγωνίσματα αυτά την ονομασία γυμνικών αγώνων. Για έναν άνδρα στην αρχαία Ελλάδα η καλή φυσική κατάσταση αποτελούσε προτέρημα και κυρίως για τους έφηβους.

Οι δάσκαλοι της φυσικής αγωγής, αποκαλούνταν παιδοτρίβες, οι οποίοι είχαν αρκετές διαφορετικές ιδιότητες και κατείχαν πολλές αρετές. Αναλυτικότερα, ο παιδοτρίβης ήταν ένας μορφωμένος άνθρωπος με σύνεση και εξειδικευμένος με το ανθρώπινο σώμα και τις ασκήσεις που ήταν αναγκαίες για το κάθε αγόρι. Ο γυμναστής φρόντιζε να προπονεί τους αθλητές για να είναι νικητές στους αγώνες και έτσι να αναγνωριστούν (Marrou, 2009)⁶³. Ακόμη, είχε ως στόχο να τους κρατά σε άριστη φυσική κατάσταση, με τη διατροφή και με την προπόνηση. Με κοινή πορεία, λοιπόν, του παιδοτρίβη και του γυμναστή η επιτυχία είναι πιο εύκολη (εικ. 20). Επιπλέον, οι παιδοτρίβες στα Γυμνάσια ασχολούνταν με την άθληση των νεαρών, όπου προπονούνταν σύμφωνα με το έτος της ηλικίας τους για το κάθε άθλημα. Τα νεαρά παιδιά που επιθυμούσαν να ασχοληθούν με την πάλη και οποιοδήποτε άλλο συναφή αγώνισμα πήγαιναν στις παλαίστρες είτε δημόσιες είτε ιδιωτικές. Η καθημερινή γυμναστική των αγοριών έπαιξε σημαντικό ρόλο αφού τους προετοίμαζε για την ένοπλη σύγκρουση μεταξύ των κρατών. Επίσης, όπως λάμβαναν μέρος σε αθλητικές – αγωνιστικές δραστηριότητες και με την επιτυχία τους στη μάχη αποκτούσαν ένα καλό όνομα (Beaumont, 2003)⁶⁴.

Ο παιδοτρίβης εκπαιδευε τους νέους στην παλαίστρα, ήταν ο πιο παλιός και σημαντικός εκπαιδευτής εκεί και είχε την ευθύνη για την ανάπτυξη των αγοριών και τη διάπλαση του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς τους (εικ. 5) (Beaumont, 2003)⁶⁵. Η παλαίστρα αποτελούσε ένα ιδιωτικό εκπαιδευτικό ίδρυμα όπου διδάσκονταν η γυμναστική, ο χορός και τα γράμματα (Παππάς, 2007)⁶⁶. Ωστόσο, η παλαίστρα ήταν εφικτό να υπάρχει χωρίς το γυμνάσιο, το γυμνάσιο χωρίς την παλαίστρα όμως όχι. Οι

⁶³ Marrou, H. (2009). *Η ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Δαίδαλος.

⁶⁴ Beaumont, L. (2003). «The changing face of childhood». Στο *Coming of Age in Ancient Greece, New Haven*, επιμ. Neils – Oakley, pp. 58-83.

⁶⁵ Beaumont, L. (2003). Ό.π.

⁶⁶ Παππάς, Θ. (2007). *Προσεγγίσεις στην αρχαία ελληνική παιδεία : Από τον Όμηρο ως τον Ισοκράτη*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

νεαροί μετά τα δεκαοκτώ δεν συνέχιζαν τη γυμναστική στο χώρο της παλαίστρας και του γυμνασίου αφού ξεκινούσαν και για τα επόμενα δύο χρόνια τη στρατιωτική τους θητεία (Marrou, 2009)⁶⁷. Από την άλλη, όμως, τα Γυμνάσια και οι παλαίστρες διακρίνονταν ως μη ασφαλή μέρη για τα παιδιά. Αυτή η διάκριση έγινε διότι εκεί πήγαιναν συχνά άνδρες μεγαλύτερης ηλικίας που παρατηρούσαν τους αθλητές και είχαν την ευκαιρία να τους πλησιάσουν για οποιοδήποτε λόγο ακόμη και ερωτικά. Στην Αθήνα βέβαια δεν κατακρίνονταν αυτό. Θεωρούσαν πως η σχέση ενός μικρού παιδιού με έναν μεγαλύτερο σε ηλικία άνδρα είχε σπουδαίο ρόλο και πως η σχέση αυτή θα διαπαιδαγωγούσε το παιδί.

Σε γενικές γραμμές, είχε το ρόλο του σωστού καθοδηγητή, διασφαλίζοντας το ιδανικό του κάλλους αλλά όχι το ανταγωνιστικό πνεύμα και τις υπερβολές. Αυτό μας είναι εμφανές από μερικές αγγειογραφίες, όπου παρουσιάζονται οι παιδοτρίβες να κρατούν το «δίκρανο», το οποίο αποτελούσε ένα βοηθητικό εργαλείο, σαν διχαλωτό ραβδί στοχεύοντας στην επιβολή ποινής αλλά και στην υπόδειξη λαθών στους μαθητές του, αναδεικνύοντας έτσι επαγγελματίες (Flaceliere, 2005)⁶⁸.

2.2. Γενικά γνωρίσματα της Σπαρτιατικής εκπαίδευσης

Η σπαρτιατική αγωγή είχε ως απαραίτητη της προϋπόθεση την απόλυτη υγεία του παιδιού. Αποτελούσε, σε γενικές γραμμές, μια πρακτική αγωγή, όπου η σωματική άσκηση ήταν ίσως το σημαντικότερο πράγμα και που σύμφωνα με την οποία προετοιμάζονταν με τον κατάλληλο τρόπο ο σπαρτιάτης στρατιώτης, ο οποίος με ευχαρίστηση θα θυσιάζονταν για τη πόλη του (Αναστασίου, 2012)⁶⁹. Η καθημερινότητα του προγράμματος της αγωγής απαρτιζόταν από παιχνίδια, όπως παιχνίδια με τη μπάλα, κολύμβηση, ιππασία και αγώνες (Μανακίδου, 2015)⁷⁰. Όλες αυτές οι καθημερινές ασκήσεις είχαν μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας στις πιο μεγάλες ηλικίες, όπου προστίθενται μάλιστα και η πυγμαχία, το κυνήγι άγριων ζώων, το

⁶⁷Marrou, H. (2009). *Η ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Δαίδαλος.

⁶⁸Flacelière, R. (2005). *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*. Μτφ. Γ. Δ. Βανδώρου. Αθήνα: Παπαδήμας, σελ. 110-112.

⁶⁹Αναστασίου, Α. (2012). «Ο Χορός και η Μουσική στα Πλαίσια της Σπαρτιατικής Άγωγης» *Αθλητική Ιστορία και Φιλοσοφία*, 4.

⁷⁰Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊκφαϊένδήμφ. *Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή*. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 220-228.

παγκράτιο, η πάλη (Decker, 2004)⁷¹. Σύμφωνα, μάλιστα, με αρχαίους συγγραφείς, οι νέοι σπαρτιάτες αρέσκονταν πολύ στα παιχνίδια με τη μπάλα. Το σπαρτιατικό εκπαιδευτικό σύστημα απάρτιζαν οι λεγόμενοι μαστιγοφόροι, των οποίων η δουλειά ήταν να τιμωρούν όσους νέους είχαν απείθαρχη συμπεριφορά. Αποτελεί γεγονός πως όλες, σχεδόν, οι δοκιμασίες της σπαρτιατικής αγωγής χαρακτηρίζονταν σκληρές, ωστόσο, πάντα γίνονταν προσπάθεια να τους αποδοθεί ο χαρακτήρας του παιχνιδιού, από τους ίδιους τους σπαρτιάτες (Thommen, 1999)⁷².

Για τους Σπαρτιάτες τα γράμματα και η μουσική δεν αποτελούσαν πρωταρχικό ρόλο για την αγωγή των νέων. Αντίθετα, κύριο μέλημα τους ήταν η σωματική άσκηση, η σκληραγώγηση των νέων. Εκείνοι έδιναν ιδιαίτερη βάση στη σωματική άσκηση διότι είχαν ως στόχο να εφοδιάσουν το σπαρτιατικό στρατό. Η εκπαίδευση των παιδιών της Σπάρτης ήταν δημόσια και ίδια για όλους, διέφερε αρκετά από τις άλλες πόλεις. Την ανατροφή των παιδιών και στη Σπάρτη ως την ηλικία των επτά ετών αναλάμβανε η οικογένεια του. Έπειτα, όταν αναλάμβανε ο παιδονόμος την αγωγή τους και σε περίπτωση που δεν ήταν επιμελής μαθητές τότε δεν έδειχνε κατανόηση αλλά τους τιμωρούσε. Σκοπός του ήταν να διαπαιδαγωγήσει τα παιδιά στη υπακοή, την εκτίμηση και κυρίως στην ηθική τελειότητα. Από τα κείμενα του Ξενοφώντα διαπιστώνουμε ότι η εκπαίδευση διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες σύμφωνα με την ηλικία των νέων. Παιδιά ηλικίας οκτώ με έντεκα ετών ανήκουν στους «παίδες», στην κατηγορία «παιδίσκοι» εντάσσονται παιδιά ηλικίας δώδεκα με δεκαπέντε ετών και στην Τρίτη κατηγορία που λέγεται «ηβώντες» εντάσσονται παιδιά ηλικίας δεκαέξι ως είκοσι ετών. Οι τρεις αυτές βαθμίδες λέγονται «ύλαι» (Αναστασίου, 1998)⁷³.

Αξίζει να γίνει αναφορά και στους χορούς και τη μουσική των νέων σπαρτιατών. Πιο αναλυτικά, στην εκπαιδευτική διαδικασία κατείχε σημαντικό μέρος το σύνολο των χωρών και ιδιαιτέρως οι πολεμικοί. Όλοι αυτοί οι χοροί, στην αρχαία Σπάρτη, εκτελούνταν στο «Χορό», που ήταν ειδικό μέρος όπου πέραν αυτού του γεγονότος, λάμβαναν χώρα και άλλες δραστηριότητες μέσω των οποίων προάγονταν

⁷¹Decker, W. (2004). Ο αθλητισμός στην ελληνική Αρχαιότητα από τους Μινωϊκούς στους Ολυμπιακούς Αγώνες, Μετάφραση Α. Μακατσώρη. Αθήνα.

⁷²Thommen, L. (1999). Spartanische Frauen, Museum Helveticum 56, pp. 129-49.

⁷³Αναστασίου, Α. (1998). *Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Αγωνιστικών Εκδηλώσεων στην αρχαία Σπάρτη*. Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ. Θεσ/νίκη, Ελλάδα.

η αντοχή, η καλλιέργεια του συναγωνισμού και το ψυχικό σθένος (Μανακίδου, 2015)⁷⁴. Επιπλέον, όλοι οι χοροί γινόταν με την συνοδεία τραγουδιών ή ύμνων. Αναμφίβολα, η μουσική και ο χορός, ιδίως αυτά που σχετίζονταν με τον πόλεμο, κατείχαν μέρος της σπαρτιατικής αγωγής (Αναστασίου, 2012)⁷⁵. Σύμφωνα και με πιο πρόσφατα ευρήματα, οι νέοι σπαρτιάτες φαίνεται να αγαπούσαν πολύ τη μουσική και το χορό παρόλο που ο χαρακτήρας αυτών των δραστηριοτήτων συμφωνούσαν με τις στρατιωτικές ανάγκες από την πόλη (Thommen, 1999)⁷⁶. Επίσης, η καλλιτεχνική τέχνη της Αρχαίας Σπάρτης, αν και δεν αναπτύχθηκε όπως αυτή της Αρχαίας Αθήνας, αποτελούσε μέρος από την καθημερινότητα της ζωής τους. Επιπρόσθετα, οι αθλητικές γιορτές, τόσο σε όλη την Αρχαία Ελλάδα, όσο και στην Αρχαία Σπάρτη, είχαν συμβολικό και σημαντικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα, αφού αφιερώνονταν σε θεούς και ήρωες. Συγκεκριμένα, είχαν απώτερο σκοπό να καλλιεργήσουν την ευγενή άμιλλα των νέων και όταν ξεκινούσαν κανείς και τίποτα δεν τις διέκοπτε και δεν τις σταματούσε (Δούκα & Αναστασίου, 2001)⁷⁷.

Στη Σπαρτιατική εκπαίδευση έπαιρναν μέρος και τα δύο φύλα δηλαδή εκτός από τα αγόρια δικαίωμα είχαν και τα κορίτσια, όπως επίσης δεν έπαιζε ρόλο η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, ίδια δικαιώματα είχαν είτε ήταν ευκατάστατοι είτε όχι. Στην αγωγή περιλαμβάνονται περισσότερα παιδιά των οποίων οι γονείς τους είναι και οι δύο Σπαρτιάτες των λεγόμενων ομοίων. Η αγωγή διαρκεί από το έβδομο ως το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους. Έπειτα από τα δεκαοκτώ τα αγόρια μπορούν να λάβουν μέρος στον πόλεμο και στην Εκκλησία του Δήμου. Η εκπαίδευση περιελάμβανε τρεις δοκιμασίες που έπρεπε να φέρουν σε πέρας τα παιδιά. Αυτές ήταν η κλοπή, η παιδεραστία και η κρυπτεία.

Όλη η σπαρτιατική εκπαίδευση χαρακτηρίζεται, αρχικά, από τη απόκτηση αξιών οπλιτών και στη συνέχεια από καλλιεργημένων πολιτών. Επίσης, διακρίνεται και για τη στρατιωτική της εκπαίδευση και παράλληλα σκληρή αγωγή και αυτό γιατί έτσι θεωρούσαν οι Σπαρτιάτες πως θα διατηρηθούν από τους αντιπάλους τους.

⁷⁴Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊκωκαϊένδήμω. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 220-228

⁷⁵ Αναστασίου, Α. (2012). «Ο Χορός και η Μουσική στα Πλαίσια της Σπαρτιατικής Αγωγής» *Αθλητική Ιστορία και Φιλοσοφία*, 4.

⁷⁶Thommen, L. (1999). Spartanische Frauen, Museum Helveticum 56, pp. 129-49.

⁷⁷ Δούκα, Σ. & Αναστασίου, Α. (2001). Η προέλευση του πολεμικού χορού Πυρρίχιου και ο ρόλος του στη στρατιωτική εκπαίδευση των αρχαίων Ελλήνων. *Αθλητική Ιστορία και Φιλοσοφία*, 1.

2.2.1. Η εκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών

Στη Σπάρτη η εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών δεν διέφερε καθόλου. Είναι γεγονός πως όσον αφορά τους αγώνες, τα τραγούδια, τους χορούς και τις γυμναστικές ασκήσεις δεν έκαναν διαχωρισμό μεταξύ κοριτσιών και αγοριών οι σπαρτιάτες. Συγκεκριμένα, το θηλυκό γένος έπρεπε να γυμνάζονταν, ώστε να αποκτήσουν γενναία ψυχή και δυνατό σώμα, καθώς προορίζονταν για μητέρες μελλοντικών σπαρτιατών πολεμιστών (Μουρατίδης, 2010)⁷⁸. Τα κορίτσια είχαν, δηλαδή, όπως και τα αγόρια, τα δικά τους Γυμνάσια και εκεί ασκούσαν υπό την επίβλεψη των ειδικών. Υπάρχουν πληροφορίες, που αναφέρουν ότι τα κορίτσια της Σπάρτης επιδίδονταν ακόμα και σε σκληρές και δύσκολες ασκήσεις, κάποιες φορές, με σκοπό να αυξηθεί η μυϊκή δύναμη τους αλλά και η ταχύτητά τους.

Οι Σπαρτιάτες διέθεταν αρκετό χρόνο για την εκπαίδευση τους, αφού ο ελεύθερος χρόνος τους ήταν απεριόριστος. Ο χρόνος που διέθεταν για την αγωγή τους κατανέμονταν στη φυσική εξάσκηση, το κυνήγι, τα δημόσια πράγματα, και τις «λέσχες». Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Σπάρτης απασχολούσαν κυρίως τους όμοιους νέους. Τα αρσενικά παιδιά παρέμεναν στον οίκο μέχρι την ηλικία των επτά ετών όπου και εκπαιδευόταν. Ακόμη μετά τα επτά συνοδευόμενα από τον πατέρα τους στα φειδίτια με σκοπό να εξασκηθούν σε πολιτικές συζητήσεις αλλά και στον τρόπο ζωής. Η κύρια εκπαίδευση τους ήταν η σωματική άσκηση και μετά ακολουθούσε σε δεύτερη φάση τα γράμματα, η μουσική και ο χορός, αφού οι Σπαρτιάτες ως γνωστόν διακρίνονταν για την πολεμική- στρατιωτική τους αρετή (Μανακίδου, 2015)⁷⁹.

Η εκπαίδευση, όμως, των Σπαρτιατών ξεκινούσε από τη γέννηση τους. Όταν, λοιπόν, το παιδί γεννιόταν το έπλεναν με κόκκινο κρασί ώστε να διαπιστώσουν αν ήταν υγιής. Αν το παιδί ήταν άρρωστο δεν το έπαιρναν πίσω στον οίκο. Αυτό γινόταν κυρίως διότι η εκπαίδευση της Σπάρτης είχε καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα με συνέπεια να στερούνται τη ζωή τα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Την ανατροφή των

⁷⁸ Μουρατίδης, Ι. (2010). *Ιστορία Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Αρχαίου Κόσμου*. Θεσ/νίκη.

⁷⁹ Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικωκαἰένδῆμῳ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ,σελ.220-228.

νέων της Σπάρτης έως τα επτά τους έτη αναλάμβανε αποκλειστικά η μητέρα των παιδιών, δεν επιτρεπόταν έως εκείνη την ηλικία το μέγαλωμα των παιδιών από άλλα πρόσωπα. Οι Σπαρτιάτες έδιναν βάση στη σωματική τους άσκηση και έτσι η πνευματική τους καλλιέργεια περιοριζόταν στα βασικά, σε όσα τους ήταν απαραίτητα για να γνωρίζουν να γράφουν και να διαβάζουν (Γιάτσης, 2006)⁸⁰. Αργότερα, στο δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του νεαρού Σπαρτιάτη ξεκινούσε και η βασική στρατιωτική εκπαίδευση του. Οι συνθήκες που επικρατούσαν στον καθημερινό τους βίο ήταν τέτοιες ώστε να σκληραγωγήσουν και να εκπαιδεύσουν τους νέους. Λόγω ότι αφιέρωναν πολύ χρόνο στη γυμναστική, στη προετοιμασία τους για τα αγωνίσματα, κέρδιζαν τους αγώνες. Αυτή, λοιπόν, η διαπαιδαγώγηση είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου ανθρώπου αλλά και ενός δεκτικού και υπάκουου πολίτη (Flacelière, 2005)⁸¹.

Οι μικροί Σπαρτιάτες άρχιζαν να σκληραγωγούνται από πολύ μικρή ηλικία και συγκεκριμένα από τα επτά χρονών. Η σκληραγωγή εκείνης της ηλικίας αφορούσε στο ότι ήταν υποχρεωτικό να λούζονται καθημερινά μετά την άθληση με κρύο νερό. Επίσης, έπρεπε να τεμαχίζουν με γυμνά χέρια τα καλάμια όπου αργότερα θα ξεκουράζονταν σ' αυτά. Ακόμη, ήταν αναγκασμένοι να περπατούν ξυπόλητοι όλες τις εποχές του χρόνου και τέλος, επειδή τα εφόδια φαγητού ήταν περιορισμένα έσπευδαν στην κλοπή προκειμένου να επιβιώσουν. Η πολιτεία της Σπάρτης τους σκληραγωγούσε τόσο έντονα προκειμένου να είναι έτοιμοι μελλοντικοί πολεμιστές.

Έπειτα, από την ηλικία των δεκατεσσάρων τα παιδιά έφευγαν από το σπίτι και εντάσσονταν σε ομάδες και συγκεκριμένα εκπαιδεύονταν σε «αγέλες» ή «βούες». Οι «αγέλες» αποτελούνταν από εξήντα τέσσερα νεαρά αγόρια τα οποία παρατηρούσε ο παιδονόμος. Όλες τις δραστηριότητες και ασχολίες τις κάνανε μαζί. Ο εποπτευόμενος του παιδονόμου καθιστούσε απαραίτητη την αγωγή της υπακοής στους νέους. Στην αρχαία Σπάρτη, λοιπόν, η αγωγή των αγοριών από την ηλικία των επτά και έπειτα αποτελούσε υποχρέωση του κράτους (Μανακίδου, 2015)⁸². Στις

⁸⁰Γιάτσης, Γ. Σωτήρης. (2006). Ιστορική Επισκόπηση της Φυσικής Αγωγής και του Αθλητισμού στον Ελληνικό Κόσμο, Β Έκδοση βελτιωμένη εκδόσεις Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη, σελ. 187.

⁸¹ Flacelière, R. (2005). *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*. Μτφ. Γ. Δ. Βανδώρου. Αθήνα: Παπαδήμας, σελ. 112.

⁸²Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου. Φ. (2015). Ένοικω καὶ ἐνδὲ μῶ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα: ΣΕΑΒ, σελ. 220-228.

ομάδες που λεγόταν «βούες» τα σπαρτιατόπουλα ήταν αναγκαίο να περάσουν από κάποιο έλεγχο διαδικασιών. Οι δοκιμασίες που έπρεπε να φέρουν σε πέρας τα μέλη από την ομάδα «βούες» ήταν η κλοπή, η παιδεραστία και η κρυπτεία (Mosse, 2010)⁸³. Πιο αναλυτικά, η δοκιμασία της κλοπής δεν αξιολογούνταν ως προς το περιεχόμενο που θα έπαιρναν αλλά ως την ενέργεια αυτή. Το αποτέλεσμα της πράξης αυτής ήταν να κλέβει κάποιος κάτι χωρίς όμως να γίνεται αντιληπτός. Εάν όμως τον καταλάβαιναν τον τιμωρούσαν. Αυτό αποσκοπούσε στην ικανότητα για σωστή και γρήγορη αντίληψη του νέου, να αποκτήσει οργάνωση και μεθοδικότητα αλλά να είναι προσεκτικός. Η δεύτερη δοκιμασία αφορούσε την παιδεραστία. Η παιδεραστία εκείνη τη εποχή είχε διαφορετική ερμηνεία. Εκείνη τη εποχή ερμηνευόταν ως η σχέση ενός ενήλικα άνδρα με έναν νέο και που όλοι οι νεαροί ήταν υποχρεωμένοι να κάνουν μια τέτοια σχέση. Ωστόσο, οι σχέσεις αυτές δεν ήταν ανεξέλεγκτες, απαγορευόταν δηλαδή οι ερωτικές επαφές μεταξύ τους. Και όποιος παραέβλεπε τους κανόνες τιμωρούνταν. Η διαδικασία αυτή είχε ως σκοπό τη διαπαιδαγώγηση των νέων. Τέλος, η δοκιμασία ολοκληρωνόταν με την κρυπτεία, όπου ο νέος έφευγε από το σπίτι του και για κάποιο καιρό θα έμενε στη φύση χωρίς εφόδια. Πολλές φορές συνοδευόταν και με το σκότωμα κάποιου ζώου. Αυτή η δοκιμασία είχε ως στόχο τη απόκτηση δύναμης, να αντιμετωπίζει τις αντίξοες συνθήκες χωρίς να φθείρεται ο νέος, τη γενναιότητα του και την προετοιμασία του νέου ως μελλοντικός πολεμιστής. Οι Σπαρτιάτες, λοιπόν, είχαν μια ποικιλία στην εκπαίδευση και αποδείχθηκε με το πέρασμα του χρόνου πως έφερε επιτυχημένα αποτελέσματα.

Για τους Λακεδαιμόνιους, τέθηκε σε εφαρμογή εκείνη την περίοδο κάτι που θεωρούνταν ασυνήθιστο για την εκπαίδευση. Πίστευαν πως δεν ήταν ευεργετικό να παραμένουν στο σπίτι οι νεαρές κοπέλες αλλά να ασκούνται παράλληλα με τα νεαρά αγόρια, με τη μόνη διαφορά να μην εκπαιδεύονται με την ίδια σκληρότητα. Όπως ανέφερε ο Ξενοφών προς τον Λυκούργο «το πρώτο πράγμα που καθιέρωσε ήταν να μην ασκείται λιγότερο το θηλυκό από το αρσενικό φύλο. Η γυναίκα, λοιπόν, τοποθετούνταν σε μια κατώτερη ιεραρχική βαθμίδα ως προς την στρατιωτική εκπαίδευση και την παιδεραστία. Οι γυναίκες της Σπάρτης ήταν πιο ελεύθερες και με περισσότερα δικαιώματα από τις γυναίκες της Αθήνας. Η αγωγή, λοιπόν, των κοριτσιών της Σπάρτης δεν διέφερε ιδιαίτερα από αυτή των αγοριών

⁸³Mosse, C. 2010. Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας. (2.000-31 π.Χ.). Αθήνα: Παπαδήμα, σελ. 379-381

(Flaceliere,2005)⁸⁴. Σύμφωνα με τον Λυκούργο η σωματική άσκηση των κοριτσιών διακρίνονταν στο τρέξιμο, στη πάλη, στο ρίξιμο του δίσκου και του ακοντίου ώστε να γεννήσουν γερά και δυνατά παιδιά αλλά και να μπορούν να αντιμετωπίσουν τους πόνους του τοκετού. Μετά από τα αγωνίσματα που ήταν η πρωτεύον εκπαίδευση τους, η αγωγή τους περιελάμβανε τον χορό, το τραγούδι και τη μουσική. Κάπως έτσι απέκτησαν τα αγόρια και τα κορίτσια παρόμοια δικαιώματα, αγωνιζόμενοι γυμνοί και τα δύο φύλα στις διάφορες αθλητικές δραστηριότητες, δίνοντας στις γυναίκες το αίσθημα ότι δεν διέφεραν από τους άνδρες (Αναστασίου, 1993)⁸⁵. Οι σπαρτιάτες εκτός από την στρατιωτική εκπαίδευση έπαιρναν και μια μουσική μόρφωση. Οι δάσκαλοι στόχευαν να κάνουν τους μαθητές τους πετυχημένους δεξιότεχνες, έτσι ώστε να κερδίζουν τους αγώνες (Μανακίδου, 2015)⁸⁶. Άλλωστε, η μουσική συνδέονταν με τον πόλεμο αφού ο αυλός και τα τραγούδια ρύθμιζαν τον σπαρτιατικό στρατό για το πώς θα κινηθεί. Η σπαρτιατική εκπαίδευση ήταν εξ ολοκλήρου αρμοδιότητα του κράτους και αποσκοπούσε στην προετοιμασία τους για τον πόλεμο.

2.2.2. Παιδευασία

Η έννοια της παιδευασίας περιλαμβάνεται από δύο μέρη, το «παίς» και «εράν» και σχετίζεται με τους εφήβους. Στην Αρχαία Ελλάδα στον τομέα της εκπαίδευσης περιλαμβάνεται και η παιδευασία. Η Σπαρτιατική εκπαίδευση συνδεόταν με την παιδευασία. Ο εραστής όπου επέλεγαν οι νέοι των δώδεκα ετών και πάνω όφειλαν να είναι και το πρότυπο τους. Η παιδευασία είχε ως ρόλο να κάνει μάχιμους τους νέους. Ο εραστής ήταν ένας ώριμος άνδρας μέχρι σαράντα χρονών και είχε ως στόχο να μεταλαμπαδεύσει στους νέους σωστούς τρόπους συμπεριφοράς καθώς επίσης και την αρετή.

Η παιδευασία εκείνη την εποχή δεν είχε την ίδια σημασία με σήμερα, δεν κινδύνευε κανένας από τους δύο άνδρες για ομοφυλοφιλία καθώς δεν είχε ερωτική έννοια. Η δύσκολη και αυστηρή εκπαίδευση των σπαρτιατόπουλων έγινε λόγω των

⁸⁴ Flacelière, R. (2005). *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*. Μτφ. Γ. Δ. Βανδώρου. Αθήνα: Παπαδήμας, σελ. 108-110.

⁸⁵ Αναστασίου, Α. (1993). Η θέση της γυναίκας στην κοινωνία και τη Φυσική Αγωγή στην αρχαία Σπάρτη. *Φυσική Αγωγή και Αθλητισμός*, 44.

⁸⁶ Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικωκαϊένδῆμφ. *Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή*. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 220-228.

δύσκολων συνθηκών διαβίωσης που επικρατούσε στην περιοχή και οι πολίτες ήταν αναγκασμένοι να γίνουν πιστοί και γενναίοι αγωνιστές και στρατιώτες.

Στη Σπάρτη οι νεαροί από δεκαπέντε έως δεκαοκτώ ή και είκοσι χρονών είχαν έναν εραστή ως παιδαγωγό. Για τους Σπαρτιάτες αυτός ο τύπος της εκπαίδευσης πίστευαν πως ήταν φυσιολογικός, το ίδιο ίσχυε όμως και για τους Αθηναίους. Ανάμεσα στη παιδαγωγική και στη παιδευτική υπάρχει ένας συνδετικός κρίκος, γι αυτό και πίστευαν πως στην εκπαίδευση των παιδιών τότε ευθύνη είχε και ο εραστής. Ο μαθητής εκτιμάει και θαυμάζει τον εραστή – παιδαγωγό του.

Ο εραστής – δάσκαλος του νέου πήγαινε μαζί του στην αγορά ώσπου να φτάσει στο τριακοστό έτος της ηλικίας του. Εάν η σχέση αυτή ξεπερνούσε το πλατωνικό στάδιο (όπου ήταν και επιτρεπτό) τιμωρούνταν με πλήρη στέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Επίσης, οι Λακεδαιμόνιοι εφάρμοζαν και πιο αυστηρές ποινές σε τέτοιου είδους καταστάσεις όπως για παράδειγμα την απομάκρυνση τους από τη Σπάρτη αλλά ακόμη και την θανατική ποινή. Επομένως, οι σχέσεις των δύο ανδρών ήταν αυστηρά εκπαιδευτικές.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι, στην Αθήνα η ανατροφή και η εκπαίδευση αφορούσε μόνο τον κύριο του οίκου χωρίς να μπορεί το κράτος να επέμβει. Αντίθετα, το σπαρτιατικό κράτος επενέβαινε στην ανατροφή και την εκπαίδευση των παιδιών. Επίσης, τα παιδιά στην Αθήνα μεγάλωναν στη ζεστασιά του σπιτιού τους με αγάπη και φροντίδα. Στη Σπάρτη από την άλλη, μεγάλωναν με αυστηρότητα και πειθαρχία. Ωστόσο η ηλικία των δεκαοκτώ και για τις δύο πόλεις θεωρούνταν η ενηλικίωση τους και η ολοκλήρωση του εκπαιδευτικού κύκλου με τη μετάβαση τους στη στρατιωτική θητεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Τα θρησκευτικά καθήκοντα των δύο φύλων

3.1. Η λατρευτική ζωή στην Αρχαία Ελλάδα

Η λατρευτική ζωή δεν απουσίαζε από την καθημερινότητα των αρχαίων Ελλήνων είτε σε ατομικό – οικογενειακό επίπεδο είτε σε δημόσιο. Στη δημόσια θρησκεία πραγματοποιούνταν πρώτα οι θυσίες και οι προσευχές και έπειτα οι υπόλοιπες εκδηλώσεις – δραστηριότητες. Για την εκπλήρωση των θρησκευτικών πρακτικών υπήρχαν πολλές ομάδες. Αρχικά, ήταν οι ιερείς όπου έπρεπε να χαρακτηρίζονται από εντιμότητα αλλά και από την ιδιότητα του καθαρού όπως και να είναι και σωματικά καθαροί. Επομένως, δεν επιτρέπονταν να γίνουν ιερείς όσοι νοσούσαν και κυρίως οι πόρνοι και οι μοιχοί.

Το φύλο των ιερέων διακρίνονταν ανάλογα με τη θεότητα που θα προσέφεραν τις υπηρεσίες τους. Οι άνδρες και οι γυναίκες ιερείς δεν ήταν ελεύθεροι και ανεξέλεγκτοι να πραγματοποιούν όποια ενέργεια επιθυμούσαν, αντίθετα βρισκόταν υπό επίβλεψη για ότι κάνανε (Μανακίδου, 2015)⁸⁷. Μια ακόμη ομάδα που ήταν σημαντική με τη βοήθεια της ήταν οι μάντεις. Οι μάντεις αν και πολλές φορές δεν αντιμετωπιζόταν θετικά ήταν όμως αναγκαίοι τόσο για τον ιδιωτικό βίο όσο και για τον δημόσιο. Και τέλος, οι πιστοί οι οποίοι ήταν απαραίτητοι για την ολοκλήρωση των θρησκευτικών πραγμάτων.

Σήμερα, η συμμετοχή στα θρησκευτικά δρώμενα είναι μια προσωπική επιλογή και καθόλου υποχρεωτική. Στην αρχαία Ελλάδα, όμως, δεν ίσχυε αυτό. Οι πιστοί δεν το επέλεγαν, ήταν για την καθημερινότητα τους υποχρεωτικό και αναγκαίο. Όποιος μάλιστα δεν έπαιρνε μέρος στις θρησκευτικές εορτές λάμβανε από την κρατική εξουσία μια ποινή για παραδειγματισμό. Οι τελετές που πραγματοποιούνταν δημόσιες και ιδιωτικές ήταν πάρα πολλές. Μ' αυτό είχε ως

⁸⁷Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊκῶ καὶ ἐνδήμῳ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ,σελ.191-196.

στόχο η πολιτεία έστω και με την παρουσία των πιστών να συναναστρέφονται μεταξύ τους και να τους κρατά ενωμένους.

Ακόμη, αρκετά σημαντικό για τους αρχαίους Έλληνες ήταν η αξία όπου έδιναν στη σημασία κάποιων λέξεων. Οι λέξεις αυτές ήταν το «δίκαιο», «ιερό», «αγνό», «μιαρό», «ευσέβεια», και «ύβρις». Αυτό γινόταν διότι εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν ιερά έγγραφα πάνω στα οποία θα μπορούσαν να στηριχτούν. Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν στο Δωδεκάθεο, θεωρούσαν τη θρησκεία πολύτιμη καθώς έπαιζε σπουδαίο ρόλο στη ζωή τους. Η θρησκευτική τους λατρεία δεν αποτελούσε κρίση του κάθε ατόμου ξεχωριστά αλλά κρίση του κάθε συνόλου. Σε όλες τις ελληνικές πόλεις πραγματοποιούνταν εορτές προς τιμήν των θεών όπου περιλάμβαναν πολλές εκδηλώσεις.

Ακόμη, σημαντική ήταν για τους αρχαίους Έλληνες και η ζωή μετά των θάνατο, η ταφή, δηλαδή, του ατόμου. Στην αρχαία Αθήνα συγκεκριμένα οι πιστοί είχαν χρέος να περιποιηθούν τον νεκρό όπως όταν ήταν εν ζωή, αυτό γινόταν για να τον τιμήσουν (Μανακίδου, 2015)⁸⁸. Όταν ένα συγγενικό πρόσωπο δεν εκπλήρωνε αυτή τη τελευταία τιμή τιμωρούνταν. Η τιμωρία – ποινή αυτή μπορεί να ήταν ένα απλό χρηματικό πρόστιμο αλλά μπορεί να ήταν και η αφαίρεση των πολιτικών του δικαιωμάτων και στην έσχατη περίπτωση ο διωγμός του από την πόλη. Αφού ολοκληρωνόταν η περιποίηση του νεκρού τον κήδευαν. Η κηδεία γινόταν μόνο βραδινές ώρες πριν την αυγή.

Επίσης, ο χορός αποτελούσε και μέρος της θρησκείας αφού όλες οι εορτές και οι τελετές αλλά και οι θυσίες πραγματοποιούνταν με την παρουσία του χορού. Στις θυσίες οι αρχαίοι Έλληνες θυσίαζαν κάποιο ζώο είτε για ουράνια θεότητα όπου μετά και μαγειρεύονταν και καταναλώνονταν από τους πιστούς είτε για τους θεούς όπου το ζώο μετά το καίγανε στην εσχάρα. Πλήθος των εορτών γινόταν σε δημόσιο χώρο ώστε να μπορούν να παρευρεθούν όλοι οι πιστοί. Βέβαια υπήρχαν και τελετές όπου δεν μπορούσαν να πάρουν μέρος οι γυναίκες και άλλες που δεν επιτρεπόταν να παρευρεθούν άνδρες. Η γιορτή των Αιγινητών όμως που γινόταν προς τιμή αυτόν που γύρισαν από την Τροία δεν γινόταν δημόσια προς σεβασμό στις οικογένειες

⁸⁸Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊκῶ καὶ ἐνδήμῳ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ,σελ.46.

όπου οι συγγενείς τους χάθηκαν και δεν γύρισαν από τον Τρωικό πόλεμο. Όσον αφορά τα παιδιά η πρώτη επαφή τους με τη θρησκεία ήταν λίγες μέρες μετά τη γέννηση τους στα λεγόμενα Αμφιδρόμια. Όπως, επίσης, και τα περισσότερα κορίτσια από πολύ μικρή ηλικία έπαιρναν μέρος στη διοργάνωση των εορτών αφού αυτή ήταν και μία από τις επιτρεπτές ασχολίες που μπορούσαν να κάνουν εκτός σπιτιού.

Μεγάλο ενδιαφέρον είχε η τελετή «Απατούρια» για όλες τις ηλικιακές ομάδες των αρχαίων Ελλήνων. Η φρατρία είχε χρέος να προετοιμάσει τις δραστηριότητες της εορτής με συνολική διάρκεια τριών ημερών. Η πρώτη μέρα περιλάμβανε γεύμα για όλους τους πολίτες, την δεύτερη ημέρα γινόταν η θυσία ενός ζώου τιμώντας τον Δία και της Αθηνάς φρατρίας και τέλος, την τελευταία μέρα καλωσόριζαν τα καινούργια μέλη της φρατρίας όπου και περιλάμβανε άλλη μια θυσία, το κούρεμα των μαλλιών τους.

Όπως συμβαίνει σήμερα το ίδιο γινόταν και τότε, οι αρχαίοι είχαν την επιθυμία να κατέχουν από πριν τις παροντικές και μελλοντικές κινήσεις –πράξεις που επρόκειτο να πράξουν οι θεοί. Γι' αυτό και η μαντεία από τότε είχε σημαντική θέση στη θρησκεία. Η σημερινή μαντεία δεν είναι ίδια με αυτή της αρχαιότητας, δεν γινόταν παράνομα αλλά ήταν αποδεκτή καθώς υπήρχαν και μάντεις που βρίσκονταν δίπλα σε σημαντικά πρόσωπα. Από την άλλη η μαγεία βοηθούσε τους ανθρώπους και επεδίωκε να κάνουν και οι θεοί το ίδιο με όλη τους τη δύναμη, δεν έλαβε όμως μεγάλη έκταση διότι οι ίδιοι οι πιστοί δεν στήριζαν τη μέθοδο αυτή (Harrison, 1995)⁸⁹.

Οι θρησκευτικές εορτές ήταν στενά συνδεδεμένες με την πολιτική ζωή. Μέσα από αυτές τις θρησκευτικές εκδηλώσεις οι κάτοικοι διασκέδαζαν ξεχνώντας για λίγο την καθημερινή τους ζωή και τις δυσκολίες αυτής, κρατώντας και τιμώντας παράλληλα τις παραδόσεις και τα έθιμα τους. Σχεδόν οι περισσότερες από τις εκδηλώσεις περιείχαν αγωνίσματα διαφόρων ειδών. Τέλος, στην Αθήνα γινόταν αρκετές διαπρεπής λατρευτικές εορτές που μόνο μια ένοπλη σύγκρουση μεταξύ των λαών θα μπορούσε να εμποδίσει την πραγματοποίησή τους.

⁸⁹Harrison, JaneEllen. (1995). *Αρχαίες ελληνικές γιορτές*, Μεταφρ. Ελένη Παπαδοπούλου. Αθήνα: Ιάμβλιχος.

3.2. Εορτές που συμμετείχαν οι γυναίκες

Η γυναίκα κατά την αρχαία Ελλάδα αποτελούσε ένα ψυχολογικό και βιολογικό πλάσμα το οποίο δεν ήταν ικανή να ελέγξει τα συναισθήματά της και τον εαυτό της γενικές γραμμές (Mosse, 2004)⁹⁰. Ήταν δύσκολη η θέση μιας γυναίκας κατά την αρχαιότητα και είχε ηθικούς κινδύνους λόγω της γυναικείας φύσης. Ωστόσο, η θρησκεία και οι εορτές είχαν σημαντική θέση στις ζωές των Ελληνίδων. Αυτό συνέβαινε διότι εορτές και η θρησκεία αποτελούσαν σημαντικό μέσο ώστε να εισαχθούν στην κοινωνία και όχι μόνο μέσο για έξοδο των γυναικών από τον γυναικωνίτη (Μανακίδου, 2015)⁹¹. Σύμφωνα με την ερευνήτρια Fantham (2004)⁹² οι γυναίκες συμμετείχαν σε όλες τις τελετές και είχαν το ρόλο των ιερειών, καθώς έτσι πίστευαν πως συνεισέφεραν με συμβολικό τρόπο στην ευρύτερη ευημερία από την πόλη- κράτος.

Όσον αφορά την Αθηναϊκή επίσημη θρησκεία η οποία αποτελείται από πολλές λατρείες, γιορτές και τελετές αποτελούσε ένα αναπόσπαστο τμήμα από την καθημερινή ζωή κάνοντας τις γυναίκες να συμμετέχουν όσο συμμετείχαν και οι άνδρες (Μανακίδου, 2015)⁹³. Συγκεκριμένα, στην πλειοψηφία των εορτών μπορούσαν να συμμετέχουν όλες οι γυναίκες ανεξαρτήτως κοινωνικών στρωμάτων προέλευσης (π.χ. αλλοδαπές), αν και ορισμένες εορτές απευθύνονταν σε έναν πιο περιορισμένο κύκλο για παράδειγμα στα Θεσμοφόρια συμμετείχαν οι παντρεμένες μόνο. Επίσης, όλες οι γυναίκες των οίκων κατείχαν έναν πρωταρχικό ρόλο όσον αφορά τις ταφικές και ειδικά τους θρήνους κατά την συνοδεία των νεκρών.

Επιπλέον, στην γιορτή που γινόταν για την τιμή της «Δήμητρας Θεσμοφόρου», λάμβαναν μέρος μόνο οι γυναίκες που ήταν νόμιμες σύζυγοι από Αθηναίους πολίτες και μάλιστα ήταν και οι «Πρόεδροι της γιορτής», ορισμένες από αυτές και συγκεκριμένα γυναίκες που άνηκαν στις πιο καλές οικογένειες της πόλης (Mosse, 1993)⁹⁴. Σημαντική ήταν η ενεργός συμμετοχή γυναικών στα Παναθήναια, όπου εκτός των άλλων οι γυναίκες εκεί συμμετείχαν και μέσω μουσικών

⁹⁰Mosse Claude (2004), *Η Γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαδήμα.

⁹¹Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). *Ένοικφαϊένδήμφ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή*. Αθήνα:ΣΕΑΒ, σελ. 195.

⁹²Fantham, E. (2004), *Οι γυναίκες στον αρχαίο κόσμο*, Πατάκη.

⁹³Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). *Ό.π.*, σελ. 184.

⁹⁴Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). *Ό.π.*, σελ. 195-196.

εκδηλώσεων. Συγκεκριμένα τέσσερα κορίτσια επιλέγονταν κάθε χρόνο να συμμετέχουν προσφέροντας τις υπηρεσίες τους στην Πολιάδα της Αθήνας. Επιπρόσθετα, τον «Μουνιχώνα», που ήταν ανοιξιάτικος μήνας, κορίτσια συμμετείχαν στην πομπή που γίνονταν με κατεύθυνση το ναό του Δελφινίου, κρατώντας κλαδιά ιερής ελιάς και κάνοντας επικλήσεις στην Άρτεμη και στον Απόλλωνα (ArrigoniGiampiera, 2007)⁹⁵.

Αναφορικά με τις παντρεμένες γυναίκες, αυτές συγκεκριμένα συμμετείχαν στις γιορτές που γίνονταν για την Άρτεμης στην Βραυρώνα και στην και την Δήμητρα στην Ελευσίνα. Όλες οι γυναίκες βέβαια, ακόμα και οι νεαρές, μπορούσαν να συμμετέχουν στις γιορτές που αφορούσαν την τιμή του Διονύσου μέσα από ένα πέπλο που διαφυλάσσεται τη σεμνότητα τους αλλά στην πομπή των Παναθηναίων και στα Θεσμοφόρια (Ξενίδου, 2001)⁹⁶. Σύμφωνα με ερευνητές οι γυναίκες συμμετείχαν και στα διονυσιακά όργια αποτελώντας τις μαινάδες που ήταν συνοδεία του Διονύσου.

Πιο αναλυτικά, στα Θεσμοφόρια που γίνονταν για την τιμή της Δήμητρας και ήταν μία γιορτή όπου το θηλυκό γένος, είχε αποκλειστική και ουσιαστική συμμετοχή, καθώς αποτελούσαν σύμβολα για την ευφορία της καλλιεργήσιμης γης μέσω της γονιμότητας τους. Ωστόσο, εδώ δεν επιτρέπονταν να συμμετέχουν παρθένες (Μανακίδου, 2015)⁹⁷. Εκτός από την Αθήνα γιορτάζονταν και σε άλλες περιοχές, κάποιες από αυτές ήταν το Άργος, η Αλεξάνδρεια, η Σπάρτη, η Σικελία, κ.α.. Σύμφωνα με το αττικό ημερολόγιο τα θεσμοφόρια τελούνταν από την 10^η έως την 13^η ημέρα του μήνα Πυανεσιώνος (δηλαδή Οκτωβρίου και Νοεμβρίου) και κάθε χρόνο.

Στις εκδηλώσεις οι γυναίκες έπρεπε να είχαν ενηλικιωθεί και να είναι παντρεμένες ώστε να πάρουν μέρος αλλά δεν είναι σαφές εάν έπαιζε ρόλο η κοινωνική τάξη όπου ανήκαν. Πριν τη μεγάλη εορτή της Θεσμοφορίας γινόταν τα προεόρτια στις 10 του μήνα Πυανεσιώνος τα Στένια ή Στήνια όπου οι γυναίκες περνούσαν ευχάριστα πειράζοντας η μια την άλλη. Οι γυναίκες αυτές έπρεπε να είναι παντρεμένες και για εννέα ημέρες να απέχουν ερωτικά από τους άνδρες τους.

⁹⁵ Arrigoni Giampiera (2007), *Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: UniversityStudioPress

⁹⁶ Ξενίδου – Schild, B. (2001). *Οι γυναίκες στην ελληνική αρχαιότητα. Καταδίκη μνήμης*. Αθήνα: Ερμής.

⁹⁷ Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ό.π., σελ. 195-196.

Η πρώτη μέρα των Θεσμοφορίων ονομαζόταν «Άνοδος ή Κάθοδος» όπου από την Αθήνα ως την Ελευσίνα είχαν στο κεφάλι τους βιβλία και το βράδυ πήγαιναν στο λόφο της Δήμητρας. Τη δεύτερη μέρα ήταν «Νηστεία» καθώς τρεφόταν αποκλειστικά με σουσαμένια τρόφιμα. Η τελευταία μέρα λεγόταν «Καλλιγένεια» και γινόταν από του «Ατθίδες», η ημέρα αυτή ήταν αφιερωμένη στη γονιμότητα. Καθώς επίσης, βραβευόταν η μάνα όπου είχε φέρει στη ζωή το ομορφότερο βρέφος εκείνης της χρονιάς (Μανακίδου, 2015)⁹⁸.

Μια ακόμη εορτή ήταν τα «Αρρηφόρια» πραγματοποιούνταν στις 22 Σκироφοριώνος (Ιούνιος) τιμώντας τη θεά Αθηνά. Κάθε χρόνο επέλεγαν δύο ή τέσσερις κοπέλες ηλικίας επτά έως έντεκα ετών από σπουδαίες οικογένειες, οι λεγόμενες Αρρηφόροι. Οι Αρρηφόροι ήταν ντυμένες στα λευκά και με χρυσά κοσμήματα. Την επόμενη χρονιά δεν έπαιρναν μέρος οι ίδιες κοπέλες. Η εορτή περιλάμβανε τη μετακίνηση ιερών αντικειμένων από νεαρά κορίτσια από το μέρος της Ακρόπολης στο ιερό της Αφροδίτης (Cantarella E., 2005)⁹⁹.

Επιπλέον, η εορτή «Αλώα» γινόταν προς τιμή της θεάς Δήμητρας και του Ποσειδώνα, με στόχο να προστατέψουν τη σπορά τους τον μήνα Ποσειδώνα (Δεκέμβριο) . Συμμετείχαν γυναίκες αλλά και εταίρες. Οι άνδρες δεν έπαιρναν μέρος πέρα από λίγους άρχοντες προκειμένου να ελέγχουν τις εορτές. Η τελετή άρχιζε από την Αθήνα και κατέληγε στην Ελευσίνα. Η εορτή ολοκληρωνόταν με αθλήματα και γεύμα από γεωργικά και θαλασσινά τρόφιμα (Cantarella E., 2005)¹⁰⁰.

Τα «Αγριώνια» ήταν μια ακόμη θρησκευτική εορτή όπου συμμετείχαν αποκλειστικά οι γυναίκες και πραγματοποιούνταν κάθε τρία χρόνια στις 23^{ης} μέχρι 26^{ης} του μήνα Αγριωνίου. Στη γιορτή αυτή οι γυναίκες προσποιούνταν πως έψαχναν τον Διόνυσο για τρεις βραδιές και στο τέλος που δεν τον ανακάλυπταν διατύπωναν μεταξύ τους την άποψη πως ο Διόνυσος πήγαινε στις Μούσες. Έπειτα γυρνούσαν πίσω και διοργάνωναν συγκέντρωση και διασκέδαζαν. Η γιορτή

⁹⁸Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊκφαϊένδήμφ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ,σελ.195-196.

⁹⁹CantarellaEva (2005), *Οι γυναίκες της Αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα: Παπαδήμα.

¹⁰⁰CantarellaEva (2005),Ο.π.

Αγριώνιαπραγματοποιούνταν εκτός από την Αθήνα και στη Θήβα, τη Κρήτη, τη Λέσβο, και τη Χίο (Μανακίδου, 2015)¹⁰¹.

Αξίζει να γίνει αναφορά και στο ότι στη Σπάρτη από την άλλη μεριά η θέση της γυναίκας ήταν σε πολύ πλεονεκτική θέση (Ξενίδου, 2001)¹⁰². Συγκεκριμένα είχαν σημαντική θέση οι γυναίκες της Σπάρτης κατά τις εορτές όπου λατρεύονταν ο Διόνυσος η Ειλιθία Αρτέμιδος (ήταν θεά βρεφών) και της Ελένης (ήταν τοπική ηρωίδα) (Μανακίδου, 2015)¹⁰³. Σε γενικές γραμμές στις εορτές που τελούνταν στη Σπάρτη το γυναικείο φύλο είχε πρωταγωνιστικό ρόλο. Συγκεκριμένα, συμμετείχαν στην εορτή «Υακίνθια» που ήταν τριήμερη Λακωνική εορτή, στην μεγάλη Λακωνική γιορτή που γίνονταν για την τιμήν της θεάς Άρτεμης που διαδραματίζονταν στον Ιερό Ναό Αρτέμιδος, αλλά και οι γιορτές που γίνονταν στο ιερό της θεάς Ειλειθυίας, η Λιμνάτιδος Αρτέμιδος που γιορτάζονταν στον Ιερό Ναό της Λιμνάτιδος στη Λακωνία.

Επίσης οι γυναίκες συμμετείχαν στη γιορτή στις Αμύκλες για τη λατρεία της Ελένης στην αρχαία Θεράπνη, όπως ήταν τα «Ελένεια», τα «Ελενηφόρια» και τα «Θεράπνidia» και σε μια ξεχωριστή γιορτή της Σπάρτης που ήταν αθλητική, τις «Γυμνοπαιδίες». Επιπλέον, σημαντική ήταν οι γυναικείοι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα «Ηρεια» που τελούνταν ανά τέσσερα έτη και συμμετείχαν παρθένες για την τιμή της Ήρας (Μανακίδου, 2015)¹⁰⁴.

3.3. Εορτές που συμμετείχαν οι άνδρες

Τα «Ανθεστήρια» αποτελούσαν μια επίσημη γιορτή όπου παρόλο που κεντρική θέση στις τελετουργίες είχαν διονυσιακές ομάδες γυναικών, παρατηρούνταν και μια ταυτόχρονη συμμετοχή ανδρών (Μανακίδου, 2015)¹⁰⁵. Συγκεκριμένα, κατά την πρώτη μέρα γιορτής των Ανθεστηρίων οι Αθηναίοι άνδρες πολίτες τιμούσαν με

¹⁰¹Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοίκωκαϊενδήμω. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ,σελ.195-196.

¹⁰²Ξενίδου – Schild, Β. (2001). Οι γυναίκες στην ελληνική αρχαιότητα. Καταδίκη μνήμης. Αθήνα: Ερμής.

¹⁰³Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ό.π., σελ. 195-196.

¹⁰⁴Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ό.π., σελ. 195-196.

¹⁰⁵Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ό.π., σελ.. 191-194.

συγκεκριμένο τρόπο τον θεό Διόνυσο (εικ.21). Πιο αναλυτικά, ανακάτευαν με νερό το κρασί που ήταν καινούριο, δηλαδή της νέας χρονιάς. Το ανακάτεμα κρασιού με νερό συνδυάζει ένα είδος παιχνιδιού και μια γιορτή που αφορούσε την «επίκληση με το αίτιον» από την ευρύτερη γιορτή. Η κίνηση του ανακατέματος αποτελούσε σωτήρια κίνηση, καθώς όπως τα φάρμακα είναι για τις ασθένειες, έτσι είναι για τις έγνοιες που έχει η ζωή, το κρασί.

Επιπρόσθετα, σε αυτή τη γιορτή υπήρχε η μίμηση των «Σατύρων», όπου οι άντρες που συμμετείχαν εκεί αντιπροσώπευαν την διεκδίκηση της εγγύτητας εκ των ανδρών προς τον θεό Διόνυσο. Η γιορτή αυτή τελούνταν τη δεύτερη μέρα των Ανθεστηρίων. Τα Ανθεστήρια, γενικά, ήταν μια γεμάτη αντιθέσεις και σύνθετη γιορτή. Επιπλέον, η δεύτερη μέρα των Ανθεστηρίων ήταν γενικά μια ανατρεπτική μέρα στον τομέα της κοινωνικής τάξης. Συγκεκριμένα, συμμετείχαν νεαροί άνδρες, οι οποίοι θεωρούνταν πως κατείχαν πολιτικά δικαιώματα.

Μια πολύ αγαπητή εκδήλωση στον τόπο της Αθήνας ήταν οι Λαμπαδηδρομίες (λαμπαδηδοδρομικός αγών) (εικ.22). Οι Λαμπαδηδρομίες παρουσιάζονται να είναι ενσωματωμένες σε άλλες εορτές εκ των οποίων οι σημαντικότερες είναι τα Ηφαίστεια, τα Παναθήναια, τα Προμήθεια. Πιο μετά, οι λαμπαδηδρομίες έγιναν μέρος από ορισμένες αναδιαμορφωμένες εορτές της πόλης όπως τα Θησεία, τα Επιτάφεια. Γενικά, η μετάδοση φωτιάς μέσω δαυλών κατείχε μια έντονη συμβολική διάσταση, καθώς και η ευρύτερη εκδήλωση κατείχε ιδιαίτερη εκτίμηση, η οποία, μάλιστα, με τον καιρό εξελίσσονταν. Επίσης, κατά την λαμπαδηδρομία στα Παναθήναια, συγκεκριμένα, μετέφεραν οι αθλητές τη φωτιά, οι οποίοι είχαν αρσενικό φύλο, από βωμό σε βωμό, τρέχοντας διατηρώντας αναμμένους τους δαυλούς που κρατούσαν. Στο αγώνισμα αυτό που είχε θρησκευτικό χαρακτήρα συμμετέχουν άνδρες στην πλειοψηφία τους, αλλά και νεαροί και έφηβοι. Στις λαμπαδηδρομίες των Παναθηναίων η πόλη μετατρέπονταν σε ένα μεγαλειώδες θέαμα, το οποίο συμπλήρωνε το θέαμα των γυμνών γυμνασμένων σωμάτων των ανδρών που συμβόλιζε τη δόξα και την ρώμη και το κάλλος.

Στα Ηφαίστεια, εκτός από τις λαμπαδηδρομίες, κατόπιν μεγάλης θυσίας που γίνονταν, είχαν σειρά μουσικοί αγώνες που συμμετείχαν παιδιά αρσενικού φύλου και άνδρες. Συγκεκριμένα, αναλάμβαναν δράση 20 άνδρες οι οποίοι ήταν ειδικά

επιλεγμένοι κάθε φορά για τη συγκεκριμένη εορτή, οι οποίοι μάλιστα αποκαλούνταν «Ιεροποιοί».

Επιπλέον, οι Γυμνοπαιδίες αποτελούσαν μία γιορτή που γίνονταν στο διάστημα της δέκατης τέταρτης και της εικοστής δεύτερης ημέρας από το Μηνά Φλιάσιο στη Σπάρτη και γίνονταν προς τιμήν του Πυθάεως- Απόλλωνος (Μανακίδου, 2015).¹⁰⁶

Συγκεκριμένα, οι θρησκευτές σε ένα ειδικό σημείο από την Αγορά, που αποκαλούσαν «χορό», έστηναν αγάλματα θεών και χόρευαν άνδρες. Ενώ χόρευαν ψάλλονταν οι ωδές του Θαλητού, οι Παιάνες του Διονυσοδότου και του Αλκμάνου. Ο επικεφαλής άνδρας αποκαλούνταν «χοροποιός» και όλοι οι άντρες μαζί έκαναν μιμητικές παραστάσεις και μερικές φορές μιμούνταν κινήσεις από την λατρεία του Διονύσου.

Στα «Μεγάλα Διονύσια», τα οποία λέγονταν και «Εν Άστει» και ξεκινούσαν την 8η έως την 13η Ελαφηβολιώνος συμμετείχαν άνδρες. Συγκεκριμένα, στη γιορτή αυτή τιμώνταν ο θεός Διόνυσος ως «Ελευθερέα». Ενδιάμεσα σε αυτή τη γιορτή την Τρίτη και την Τετάρτη ημέρα συγκεκριμένα εκτελούνταν αγώνες διθυραμβικών χορών και συγκεκριμένα γίνονταν, πέντε χοροί από έφηβα αγόρια τη μία μέρα, και πέντε χοροί από άνδρες την άλλη μέρα. Οι χοροί ήταν με τη συνοδεία κιθάρας και αυλού γύρω από το βωμό του Θεού.

3.4. Η σύνδεση του χορού με τις αρχαίες θρησκευτικές εορτές και η συμμετοχή των δύο φύλων σε αυτό

Στην Αρχαία Ελλάδα, ο χορός είχε λατρευτική αξία καθώς υπήρχε άμεση σύνδεση με το δωδεκάθεο και επομένως με το σύνολο των θρησκευτικών τελετουργιών (Μουρατίδου και συν., 2003)¹⁰⁷. Οι ίδιοι οι Αρχαίοι Έλληνες είχαν την πεποίθηση ότι οι ίδιοι οι θεοί δημιούργησαν το χορό και για αυτό το λόγο τον συνέδεσαν με τις

¹⁰⁶Μανακίδου, Ε. και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοϊκφαϊένδήμω. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα:ΣΕΑΒ,σελ.191-194.

¹⁰⁷Μουρατίδου, Κ., και συν. (2002), «Ο χαρακτήρας του χορού στην αρχαία Ελλάδα μέσα από τις εικαστικές τέχνες», *Αθλητική Απόδοση και Υγεία* 4, σελ.29.

λατρευτικές Και θρησκευτικές εκδηλώσεις τους (Μπουσιώτης, 1983)¹⁰⁸. Ο τελετουργικός χορός στην αρχαία Ελλάδα αξίζει να εξεταστεί σαν μορφή μίμησης, η οποία εκτυλίσσονταν για ηθικός και θρησκευτικούς σκοπούς. Έτσι, λοιπόν, αρκετοί αρχαίοι λαοί και πιο συγκεκριμένα οι Έλληνες πίστευαν ακράδαντα πως υπάρχει αδιάρρηκτη σχέση μεταξύ καθημερινότητας με την πνευματική ζωή, προσπάθειας με το τραγούδι, τραγουδιού με το θεό και Θεού με το χορό (Λαμπροπούλου, 1999)¹⁰⁹. Στις σκέψεις των Αρχαίων Ελλήνων ο χορός ήταν η θεία έμπνευση και κατ' επέκταση οι θεοί θεωρούνταν ότι ήταν πατέρες του χορού (Harrison, 1995)¹¹⁰. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι είτε οι μικρής σημασίας θεότητες, είτε οι μεγάλης τιμώντουσαν μέσω κάποιου είδους τελετουργικού χορού (Μουρατίδου, 1997)¹¹¹. Ουσιαστικά, ο χορός αποτελεί μία υψηλή μορφή ομαδικής λατρείας η οποία είναι τοποθετημένη χρονολογικά από την εποχή της θεογονίας (Γιαννάκης, 1977)¹¹².

Ακόμη και η διεξαγωγή των θυσιών γινόταν με τη συνοδεία μουσικής και χορού. Έτσι, λοιπόν, μέσα από αυτή τη στενή σχέση μεταξύ χορού, μυστηρίων και θεών όποιος ήταν κατήγορος αυτής της τέχνης χαρακτηρίζονταν ασεβής (Δούκας, 2006)¹¹³. Γενικά, τους θρησκευτικούς χορούς εκτελούσαν πιστοί άνδρες και γυναίκες στους βωμούς των θεοτήτων και συνοδεύονταν από ύμνους και ειδικά τραγούδια. Οι χοροί χωρίζονταν σε δύο στυλ, εκ των οποίων το ένα αφορούσε τους σοβαρούς, που ήταν ήρεμοι και εκτυλίσσονταν γύρω από τους βωμούς των εκάστοτε θεών και το άλλο αφορούσε τους οργιαστικούς (Κοψαχείλης, 1992)¹¹⁴. Επίσης, υπήρχαν θρησκευτικοί χοροί που απαρτίζονταν είτε μόνο από άνδρες, είτε μόνο από γυναίκες, είτε ανάμεικτα και από τα δύο φύλα.

Πιο αναλυτικά, υπήρχαν αρκετοί θρησκευτικοί χοροί που είχαν δικαίωμα να συμμετέχουν μόνο το γυναικείο φύλο (Μουρατίδου, 1997)¹¹⁵. Συγκεκριμένα, ένας χορός από αυτούς ήταν τα «Ανθέα», ο οποίος αποτελούσε ένας αρχαίος

¹⁰⁸Μπουσιώτης, Α. (1983), *Ο χορός*, β' έκδοση, Αθήνα, 14.

¹⁰⁹Λαμπροπούλου Β. (1999), *Περί Φύσεως Χορός και Αρμονία*, Αθήνα, σελ.56.

¹¹⁰Harrison, J.H., *Ιερές Τελετές & Αρχαία Τέχνη*, Αθήνα 1995, σελ. 30.

¹¹¹Μουρατίδου, Κ. (1997), «Χοροθεραπευτικά στοιχεία στην αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα», *Αθληση και Κοινωνία*, 18, σελ.65-72.

¹¹²Γιαννάκης Θ. (1977), *Η προϊστορία της Γυμναστικής*, Αθήνα, σελ.22.

¹¹³Δούκας, Σ. & Αναστασίου, Α. (2001). Η προέλευση του πολεμικού χορού Πυρρίχιου και ο ρόλος του στη στρατιωτική εκπαίδευση των αρχαίων Ελλήνων. *Αθλητική Ιστορία και Φιλοσοφία*, σελ.79-94.

¹¹⁴Κοψαχείλης Σ. (1992), *Η μουσική στην Αρχαία Μακεδονία*, Θεσ/νίκη, σελ. 107.

¹¹⁵Μουρατίδου, Κ. (1997), «Χοροθεραπευτικά στοιχεία στην αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα», *Αθληση και Κοινωνία*, 18, σελ.65-72.

θρησκευτικός χώρος για την τιμήν της θεάς Ήρας και σε αυτόν χόρευαν παρθένες οι οποίες έφεραν άνθη. Το Ιεράκειο, αποτελούσε ένα γυναικείο είδος χορού προς τιμήν της Ήρας. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες στην περιοχή του Άργους ενώ κρατούσαν άνθη, χόρευαν γοητευτικά υπό τους ήχους του αυλού. Ο Καλαθίσκος, χορεύονταν από γυναίκες χορεύτριες προς τιμήν της Δήμητρας. Ο χορός ήταν αργός και με επίσημο χαρακτήρα και το κύριο στοιχείο του ήταν ότι οι χορεύτριες φορούσαν καλάθι στο κεφάλι κατά τη διάρκεια του χορού, καθώς και κοντούς χιτώνες.

Ένας επίσημος θρησκευτικός χορός της Λακωνίας ήταν ο χορός των Καρυάτιδων όπου συμμετείχαν τα κορίτσια από τις επίσημες οικογένειες, τα οποία χόρευαν ρυθμικά ενώ είχαν στο κεφάλι τους στεφάνια με αιχμηρά φύλλα. Τα Παρθενία, ακόμη, ήταν είδος χορού που ήταν θρησκευτικός και συγκεκριμένα απλός και γοητευτικός για την τιμήν κυρίως της Ήρας, αλλά και άλλων διάφορων θεοτήτων (εικ.23). Σε αυτό το χορό συμμετείχε το γυναικείο φύλο σε διάφορες ηλικίες οργανωμένο σε ομάδες και ήταν προσφιλές δημόσιο θέαμα. Σεμνά και ωραία κορίτσια, δηλαδή, χόρευαν κρατημένες από τα χέρια κρατώντας λεπτά πέπλα και ντυμένες με φαρδιές ενδυμασίες.

Αξίζει να γίνει αναφορά και σε ορισμένους άλλους αρχαίους θρησκευτικούς χορούς όπου μπορούσαν να συμμετέχουν και τα δύο φύλα από κοινού (Lawler, 1984)¹¹⁶. Αναλυτικότερα, ο δυναμικός και ρυθμικός διονυσιακός χορός είχε ως αποτέλεσμα θεραπευτικές ιδιότητες, οι οποίες εκδηλώνονταν μέσω της Ιερής μανίας, της ασυδοσίας και της κατάργησης αναστολών (Μουρατίδου, 1997)¹¹⁷. Το γυναικείο φύλο συμμετείχε και αυτό σε αυτούς τους χώρους, οι οποίοι είχαν οργιαστικό και μυστηριακό χαρακτήρα κάτι που έκανε τους μυημένους στο χώρο να φτάσουν στην ψυχική απελευθέρωση (Dodds, 1977)¹¹⁸. Οι χοροί προς τιμήν του Διονύσου είχαν και εκστασιακό χαρακτήρα, οι οποίοι μάλιστα ήταν άρρυθμοι, αυτοσχέδιοι και αυθόρμητοι, καθώς η εκτέλεσή τους συνοδεύονταν από μη αρμονικές και παράξενες κινήσεις, συγκριτικά με όλους τους υπόλοιπους θρησκευτικούς χώρους, οι οποίοι αποτελούνταν από απόλυτα αρμονικές κινήσεις χεριών, κεφαλιού, ποδιών και

¹¹⁶Lawler, L.B. (1984), *Ο Χορός στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Μ. Δημητριάδη-Ψαροπούλου, Αθήνα, σελ.45-48.

¹¹⁷Μουρατίδου, Κ. (1997), «Χοροθεραπευτικά στοιχεία στην αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα», *Αθληση και Κοινωνία*, 18, σελ.65-72.

¹¹⁸Dodds, E.R.(1977), *Οι Έλληνες & το Παράλογο*, μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκη, Αθήνα, σελ.79.

σώματος (Μουρατίδου, 1997)¹¹⁹. Σήμερα αυτή η θεία μανία που ήταν απόρροια του χορού για την διονυσιακή λατρεία υποστηρίζονταν πώς έκανε τον χορευτή να βγαίνει από την ανθρώπινη σφαίρα και καθίστατο ένα Θεός, γίνονταν, δηλαδή, θεϊκό πνεύμα (εικ. 24) (Jeanmaire, 1985)¹²⁰. Η «Βίβασις» ήταν και αυτό το είδος χορού που χορεύονταν στη Σπάρτη για τιμήν του Απόλλωνα και της Άρτεμης και αποτελούσε εκτός αυτού και είδος χορευτικού διαγωνισμού όπου επιτρέπονταν να συμμετέχουν τα αγόρια και κορίτσια. Τα «Βρυαλλίχα» αποτελούσε είδος οργιώδους χορού. που γίνονταν στη Σπάρτη για την τιμή, επίσης, του Απόλλωνα και της Άρτεμης. Αυτόν το χορό τον εκτελούσαν είτε άνδρες ντυμένοι με γυναικείες φορεσιές, είτε γυναίκες ντυμένες με ανδρικά ενδύματα κάνοντας λάγνες χορευτικές κινήσεις. Τον Θεό Απόλλωνα και την θεά Άρτεμη την τιμούσαν και μέσα από ένα άλλο αρχαίο Θρησκευτικό χώρο, ο οποίος αποκαλούνταν «Γέρανος» (εικ. 25). Αυτόν το χορό τον εφηύρε ο Θησέας και τον χόρευε πρώτη φορά την Δήλο με τους διασωθέντες από τον Μινώταυρο μιμούμενοι τις περιστροφές και τις κινήσεις που λαβύρινθου. Τον χώρο αυτό απαρτίζουν πολλοί χορευτές μαζί άντρες και γυναίκες. Ο Καλλίνικος αποτελούσε, τέλος, έναν θρησκευτικό χορό προς τιμήν του Ηρακλή κυρίως αλλά και άλλων ηρώων. Σε αυτό το χορό μπορούσαν να συμμετέχουν και άνδρες και γυναίκες που χόρευαν ανάμεικτα ο ένας δίπλα στον άλλον, ακόμη και ολονυχτίς.

Τέλος, αναφέρονται και ορισμένοι χοροί όπου μπορούσαν να λάβουν μέρος μόνο το ανδρικό φύλο (Lawler, 1984)¹²¹. Συγκεκριμένα, ένας τέτοιος αρχαίος θρησκευτικός χορός ήταν η «Γυμνοπαιδική» που χορεύονταν για την τιμή του Θεού Διονύσου και την απάρτιζαν γυμνοί έφηβοι άνδρες. οι οποίοι κατά τη διάρκεια όπου χόρευαν έκαναν μιμητικές κινήσεις της πάλης, με ρυθμικές κινήσεις υπό τους ήχους της Λύρας και αυλού. Ένας άλλος χορός ήταν τα «Βαρυλλικά» που αποτελούσε είδος θρησκευτικού χορού και το απάρτιζαν άνδρες που χόρευαν γύρω από το ναό του Απόλλωνα προς τιμήν του. Ο Διθύραμβος αποτελούσε πέραν από ένα λυρικό τραγούδι ενθουσιαστικού χαρακτήρα και ένας θρησκευτικός χορός, που απαρτιζόνταν από το ανδρικό φύλο με συνοδεία αυλού. Ο διθυραμβικός ρυθμός,

¹¹⁹Μουρατίδου, Κ. (1997), «Χοροθεραπευτικά στοιχεία στην αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα», *Άθληση και Κοινωνία*, 18, σελ.65-72.

¹²⁰Jeanmaire, H. (1985), *Διόνυσος, Ιστορία της λατρείας του Βάκχου*, μτφρ. Α.Λ. Μερτάνη, Αθήνα, σελ.109.

¹²¹Lawler, L.B. (1984), *Ο Χορός στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Μ. Δημητριάδη-Ψαροπούλου, Αθήνα, σελ.110.

ήταν πολύ ζωνηρός και οι χορευτές έκαναν έντονες κινήσεις και έδιναν την εντύπωση πως έρπουν στο έδαφος. Επίσης, οι χορευτές έφταναν σε εκστασιακή κατάσταση κάνοντας μονότονες επαναλήψεις από αργό σε γρήγορο ρυθμό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Λαμβάνοντας όλα τα παραπάνω υπόψη, η θέση των δύο φύλων στην Αρχαία Ελλάδα και συγκεκριμένα στις πόλεις Αθήνα και Σπάρτη, εμφανώς δεν χαρακτηρίζονταν ισάξια. Από την παιδική ηλικία, τα αγόρια λάμβαναν διαφορετική διαπαιδαγώγηση και εκπαίδευση συγκριτικά με τα κορίτσια. Στην κλασική Αθήνα, τα αγόρια τα εκτιμούσαν πιο πολύ από ότι τα κορίτσια και είχαν εξέχουσα θέση. Υπήρχε έντονη διάκριση μεταξύ στο κορίτσι και στο αγόρι. Τα αγόρια θεωρούνταν οι συνεχιστές των οικογενειών, καθώς ήταν οι κληρονόμοι, ενώ τα κορίτσια ακόμη και στη μόρφωση είχαν ελάχιστες ευκαιρίες. Η γυναίκα τότε είχε ως ρόλο στη ζωή της να γεννηθεί και να παραμείνει μέσα στο σπίτι ώστε να πραγματοποιήσει οικογένεια την οποία μετά θα προσέχει. Επιπλέον, υπήρχε έντονα η διαχωριστική γραμμή μεταξύ του οικιακού γυναικείου χώρου και του δημοσίου ανδρικού. Σύμφωνα με όλες τις αναφορές που καταγράφηκαν οι γυναίκες φαίνεται ότι είχαν δευτερεύοντα ρόλο, ενώ οι άνδρες παρουσιάζονται με υπεροχή στο σύνολο των τομέων.

Έντονη ήταν και η διαφορά ανάμεσα στις δύο επικρατέστερες πόλεις της Αρχαίας Ελλάδας, την Αθήνα και την Σπάρτη, δηλαδή. Η Σπάρτη και η Αθήνα δεν είχαν ίδιο εκπαιδευτικό σύστημα και ήταν διαφορετική η θέση της γυναίκας σε αυτές τις δύο κοινωνίες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πάντως παρουσιάζεται στο περιεχόμενο της αγωγής αυτών των πόλεων, αν και όσον αφορά την Αθήνα, η πολιτεία είχε μηδαμινό ρόλο, ενώ στη Σπάρτη η αγωγή ήταν υπό την αιγίδα της πολιτείας. Αντιθέσεις, παρουσιάζονταν και στην συμμετοχή των δύο φύλων στις θρησκευτικές εορτές της Αθήνας με την Σπάρτη. Στην δεύτερη πόλη να μεν συμμετείχαν εξίσου και τα δύο φύλα, ωστόσο στην πόλη της Αθήνας οι εορτές ήταν πιο πολλές. Παρόλο που είχαν μεγάλες αντιθέσεις οι δύο αυτές πόλεις, σε περιπτώσεις απειλής τους από εξωτερικούς εχθρούς ένωναν τις δυνάμεις τους.

Παρουσιάζονται, δηλαδή, πολλές αντιθέσεις και πολύ λίγα κοινά σημεία, ανάμεσα στα δύο μεγάλα πολιτιστικά κέντρα της Αρχαίας Ελλάδας, την Αθήνα και τη Σπάρτη, σε κοινωνικό, επαγγελματικό, εκπαιδευτικό και θρησκευτικό τομέα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Althof, W. και Berkowitz, M. (2006). «Moral education and character education: their relationship and roles in citizenship education». *Journal of Moral Education* 35: 495-518.

Αναστασίου, Α. (1993). Η θέση της γυναίκας στην κοινωνία και τη Φυσική Αγωγή στην αρχαία Σπάρτη. *Φυσική Αγωγή και Αθλητισμός*, 44.

Αναστασίου, Α. (1998). *Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Αγωνιστικών Εκδηλώσεων στην αρχαία Σπάρτη*. Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ. Θεσ/νίκη, Ελλάδα.

Αναστασίου, Α. (2012). «Ο Χορός και η Μουσική στα Πλαίσια της Σπαρτιατικής Αγωγής» *Αθλητική Ιστορία και Φιλοσοφία*, 4.

Annas, J. (1976). Plato's Republic and Feminism, *Philosophy* 51, 307- 321.

ArrigoniGiampiera (2007), *Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: UniversityStudioPress

Arthur, M. (1982). Cultural strategies in Heriod's Theogony: law, family and society, *Arethusa* 15, 263-280.

Beaumont, L. (2003). «The changing face of childhood». Στο *Coming of Age in Ancient Greece, New Haven*, επιμ. Neils – Oakley, 58-83.

Beck, F. (1964). *Greek Education 450-350 B.C.* London: Barnes & Noble.

Blanck, H. (2004). *Εισαγωγή στην ιδιωτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων*, Μτφ. Α. Μουστάκα. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Βρεττός Λάμπρος (2003), *Γάμος, Γέννηση, Θάνατος στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα: Σαββάλας

Blundell, S. (2004). *Γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Α. Χατζηφώτη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

BlundellSue (2006), *Οι γυναίκες στην κλασική Αθήνα*, Αθήνα: Καρδαμίτσα

BiscardiArnaldo (2005), μτφ. Παν.Δ.Δημάκης, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα

Burke, R. J., and Vinnicombe, S. (2013). "Introduction: advancing women's careers: a key business issue". S. Vinnicombe, RJ Burke, S. Blake-Beard, & LL Moore, *Handbook of research on promoting women's careers*, pp. 1-47.

CantarellaEva (2005), *Οι γυναίκες της Αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα: Παπαδήμα

Carter, S. and Rosa, P., (1998), *The Financing of Male and Female owned Businesses, Entrepreneurship and Regional Development*, pp225-241.

Γιαλκέτσης, Θ., (2000), *Γυναίκες και ιστορία*, Άρθρο στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία

Γιαννάκης Θ. (1977), *Η προϊστορία της Γυμναστικής*, Αθήνα

Γιαννικόπουλος, Α.Β. (2003), *Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα*, εκδ. Μμ. Γρηγόρη, Αθήνα.

Γιαννικόπουλος, Α.Β. (1988), *Άγνωστες πτυχές της αρχαίας ζωής και αγωγής*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.

Γιάτσης,Γ.Σωτήρης. (2006).Ιστορική Επισκόπηση της Φυσικής Αγωγής και του Αθλητισμού στον Ελληνικό Κόσμο, Β Έκδοση βελτιωμένη εκδόσεις Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη.

Decker, W. (2004). Ο αθλητισμός στην ελληνική Αρχαιότητα από τους Μινωϊκούς στους Ολυμπιακούς Αγώνες, Μετάφραση Α. Μακατσώρη. Αθήνα

Dodds, E.R.(1977), *Οι Έλληνες & το Παράλογο*,μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκη, Αθήνα

Δούκα, Σ. & Αναστασίου, Α. (2001). Η προέλευση του πολεμικού χορού Πυρρίχιου και ο ρόλος του στη στρατιωτική εκπαίδευση των αρχαίων Ελλήνων. *Αθλητική Ιστορία και Φιλοσοφία*, 1.

Fantham, E. (2004), *Οι γυναίκες στον αρχαίο κόσμο*, Πατάκη

Flacelière, R. (2005). *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*. Μτφ. Γ. Δ. Βανδώρου. Αθήνα : Παπαδήμας.

Fox –Genovese, E. (1982). Placing women’ s history in history, *New Left Review* 133, 5-29.

Gorman, Elizabeth H. (2005). Gender stereotypes, same-gender preferences, and organizational variation in the hiring of women: Evidence from law firms. *American Sociological Review* 70 (4): 702-28.

Hackett, G., Lent, R. W., &Greenhaus, J. H. (1991). *Advances in vocational theory and research: A 20-year retrospective. Journal of Vocational Behavior*, 38, 3-38.

Harrison, Jane Ellen. (1995). *Αρχαίεςελληνικέςγιορτές*, Μεταφρ. ΕλένηΠαπαδοπούλου. Αθήνα: Ιάμβλιχος.

Jeanmaire, H. (1985)., *Διόνυσος, Ιστορία της λατρείας του Βάκχου*, μτφρ. Α.Λ. Μερτάνη, Αθήνα

Κοψαχείλης Σ. (1992), *Η μουσική στην Αρχαία Μακεδονία, Θεσ/νίκη*

Κρητικίδης, Γ. (2000). «Δομή της απασχόλησης και αγορά εργασίας στην Ελλάδα», *Ενημέρωση*66: 11-23.

Κων/νος Μπούρας (2004), *Οι γυναίκες στον Αρχαίο Κόσμο*, Αθήνα, Πατάκη, σελ.145

Λαμπροπούλου Β. (1999), *Περί Φύσεως Χορός και Αρμονία*, Αθήνα

Lawler, L.B. (1984), *Ο Χορός στην Αρχαία Ελλάδα*,μτφρ. Μ. Δημητριάδη-Ψαροπούλου, Αθήνα

Legras, B. (2005). *Πολιτισμός και εκπαίδευση στον ελληνικό κόσμο(8ος αι. π.Χ.- 4ος αι. π.Χ.)*. Αθήνα: Κριτική

Loraux, N. (2000). *Αρχαία Ελλάδα γένους θηλυκού*, μτφ. Κουτέζη Μ., εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.

Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Π. (2010) «Γυναίκες και απασχόληση: ανασκόπηση και προοπτικές». Στο *Η Ελληνική Αγορά Εργασίας: Χαρακτηριστικά, Εξελίξεις και Προκλήσεις*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος

Macdowell, D. (2009). *Το δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*. Αθήνα: Παπαδήμα

Μανακίδου, Ε, και Μανακίδου.Φ. (2015). Ένοικφκαϊένδήμω. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή. Αθήνα: ΣΕΑΒ.

Marrou, H. (2009). *Η ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Δαίδαλος.

Μουρατίδης, Ι. (2010). *Ιστορία Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Αρχαίου Κόσμου*. Θεσ/νίκη.

Μουρατίδου, Κ. (1997), Χοροθεραπευτικά στοιχεία στην αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα, *Αθληση και Κοινωνία*, 18, 65-72.

Μουρατίδου, Κ., και συν. (2002), Ο χαρακτήρας του χορού στην αρχαία Ελλάδα μέσα από τις εικαστικές τέχνες, *Αθλητική Απόδοση και Υγεία* 4, 253-263.

Μπουσιώτης, Α. (1983), *Ο χορός*, β' έκδοση, Αθήνα

Mosse, C. (1993). *FemmeenCrece*, Η γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα, μτφ. Στεφανή Α., εκδ. Παπαδήμα Δ., Αθήνα

MosseClaude (2004), *Η Γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαδήμα

Mosse, C. (2010). *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*. (2.000-31 π.Χ.). Αθήνα: Παπαδήμα

N. Young, (1990). The Figure of the Paidagogos in Art and Literature, *Biblical Archaeologist*.

Ξενίδου – Schild, B. (2001). *Οι γυναίκες στην ελληνική αρχαιότητα. Καταδίκη μνήμης*. Αθήνα: Ερμής.

Παππάς, Θ. (2007). *Προσεγγίσεις στην αρχαία ελληνική παιδεία : Από τον Όμηρο ως τον Ισοκράτη*. Αθήνα: Καρδαμίτσα

- Παυλάκου, Δ. (1991). *Το ειδώλειο του καθρέφτη της*, Αθήνα
- Πετροπούλου, Α. (2000). «Οικογενειακοί Θεσμοί». Στο: *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα*. Επιμ. Μήλιος Α., Μπιργάλιας Ν., Παπαευθυμίου Ελ., Πετροπούλου Α. Πάτρα: Ε.Α.Π.
- Reble, A. (2014). *Ιστορία της Παιδαγωγικής*. Μτφ. Θ.Χατζηστεφανίδης και Σ. Χατζηστεφανίδου-Πολυζώη. Αθήνα: Παπαδήμα.
- Stevenson, L., 1986, Against all odds:The entrepreneurship of women, *Journal of small Business Management*, October
- Τεντοκάλη, Β. (1998). «Η κοινωνική δόμηση της ταυτότητας των φύλων», *Σύγχρονα Θέματα* 66: 101-106.
- Thommen, L. (1999). Spartanische Frauen, *Museum Helveticum* 56, 129-49.
- Valerio, A.M., & Sawyer, K., (2016). The Men Who Mentor Women. *Harvard Business Review - Ideas and Advice for Leaders*, 07 December 2016

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1. Στη φωτογραφία, μελανόμορφη λήκυθος του Άμαση με παράσταση γυναικών που υφαίνουν στον αργαλειό. 6ος αιώνας π.Χ. The Metropolitan Museum of Art, Fletcher Fund, 1931. (31.11.10) Photograph © 1999 The Metropolitan Museum of Art.

Εικόνα 2. Πήλινο ειδώλιο αλέστρας με χειρόμυλο του 5ου αι. π.Χ.(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

Εικόνα 3. Πήλινο ειδώλιο μορφής που ζυμώνει, Πολύγυρος Αρχαιολ. Μουσείο Ι.49.17 (© Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής)

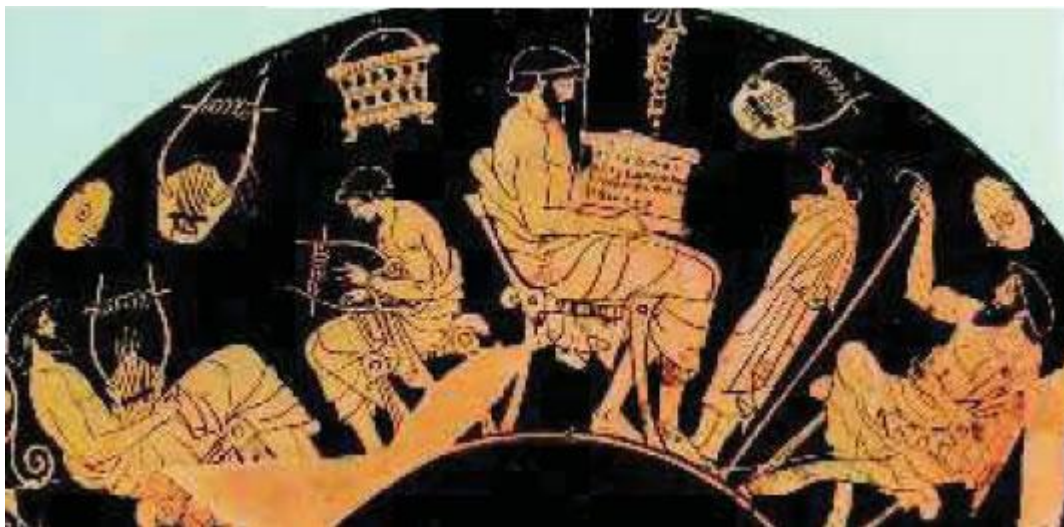
Εικόνα 4. Ερυθρόμορφη υδρία-κάλπις, Providence Museum of Art, Rhode Island School of Design 22.114 (© Museum of Art, Rhode Island School of Design, Providence)

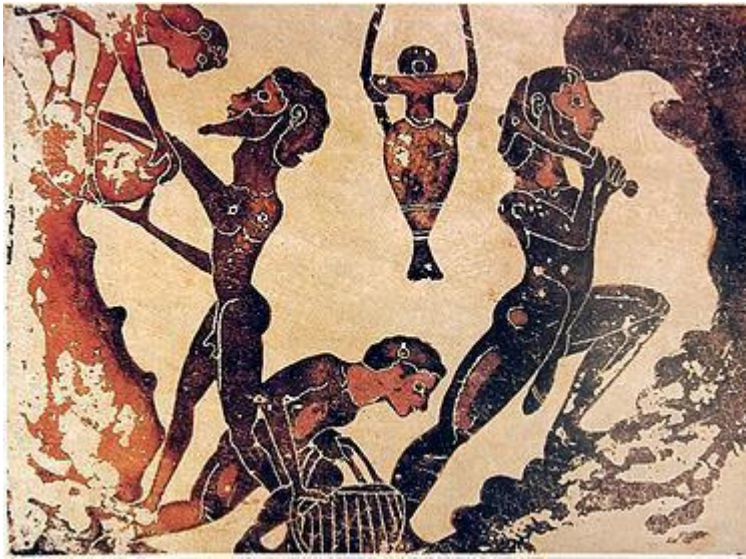
Εικόνα 5. Ερυθρόμορφη πυξίς κοντά στο Δούρη, Λονδίνο Βρετανικό Μουσείο 1873,01-11.7 (E 773) (ανάπτυγμα, CC BY-NC-SA 4.0)

Εικόνα 6. Ερυθρόμορφη πυξίς του Ζωγράφου της Ερέτριας, Λονδίνο Βρετανικό Μουσείο 1874,0512.1 (CC BY-NC-SA 4.0)

Εικόνα 7. Σχολείο στην αρχαία Αθήνα. Ο κιθαριστής και ο γραμματιστής κάνουν μάθημα. Στην άκρη δεξιά κάθεται ο παιδαγωγός. Απεικόνιση από ερυθρόμορφο αγγείο του 5ου αιώνα π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο του Βερολίνου).

Εικόνα 8. Κορινθιακό αγγείο με απεικόνιση των εργαζομένων σκλάβων στα μεταλλεία Λαυρίου. 5ος π.Χ. αιώνας

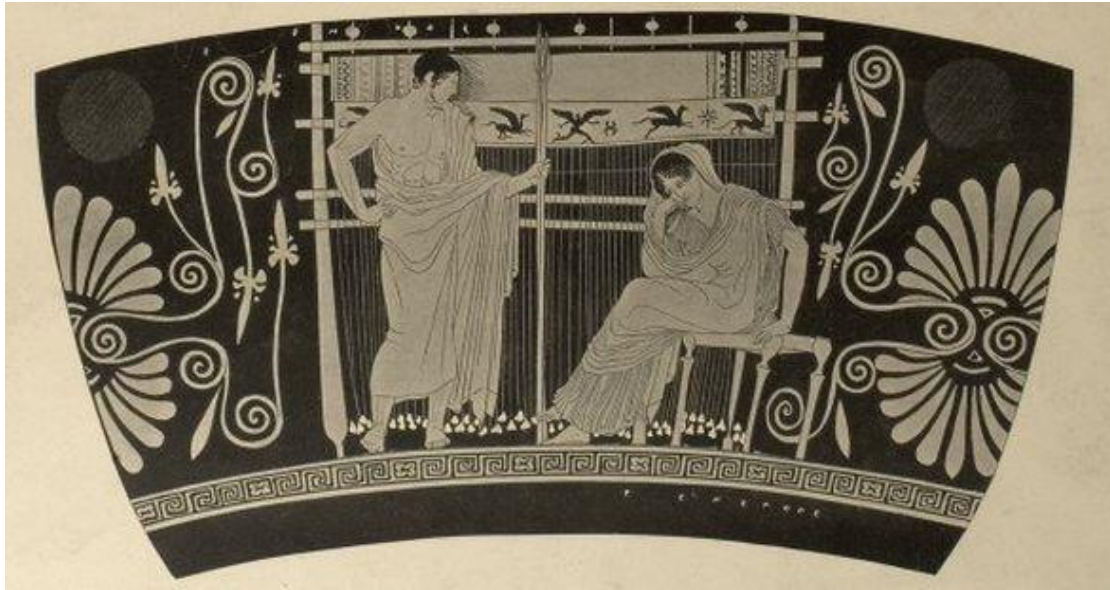
Εικόνα 9. Παράσταση από αγγείο (5ος αι. π.Χ.. Μουσείο Fitzwilliam, Καίμπριτζ). Εικονίζονται δύο χωρικοί να μεταφέρουν χοίρους και άλλα προϊόντα στην αγορά για να τα πουλήσουν

Εικόνα 10. «Ελληνίδων έργα κατ' οίκον». Η αθηναϊκή δημοκρατία δεν εξίσωσε τη γυναίκα...(Κλασικιστική αναπαράσταση του 19ου αι. από τον J. Buhlmann)

Εικόνα 11. Η κορασίδα πηγαίνει στο σχολείο... (460-450 π.Χ., Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης)

Εικόνα 12. Η Πηνελόπη και ο Τηλέμαχος μπροστά στον αργαλειό της βασίλισσας. Αγγειογραφία, γύρω στο 440 π.Χ. (Chiusi Ιταλίας, Museo Civico)

Εικόνα 13. Στην εξωτερική όψη της κύλικας του Δούριδος (περ. 480 π.Χ.) απεικονίζονται σκηνές από την καθημερινή ζωή του σχολείου της εποχής. Στο κέντρο ο δάσκαλος κρατά ανοιχτή πινακίδα γραφής, όπου ετοιμάζεται να χαράξει γράμματα στην κερωμένη επιφάνεια, ενώ ο μαθητής στέκεται όρθιος. Αριστερά ένας δάσκαλος κάθεται σε δίφρο και παραδίδει μάθημα διάυλου στον όρθιο μαθητή. Στην

άκρη δεξιά παρακολουθεί τη σκηνή ο παιδαγωγός (Αρχαιολογικό Μουσείο Βερολίνου).

Εικόνα 14. Ερυθρόμορφος σκύφος του ζωγράφου του Πιστόζενου. Περίπου 470 π.Χ. Εικονίζεται μάθημα μουσικής. Ο γέρος Λίνος διδάσκει τον Ιφικλή, αδελφό του Ηρακλή, να παίζει λύρα. Schwerin, StaatlichesMuseum 708. StaatlichesMuseum, Schwerin.

Εικόνα 15. Παγκρατιστές, πυγμάχοι και ο προπονητής. Ζωγράφος του Χυτηρίου, Βρετανικό Μουσείο

Εικόνα 16. Ζωγράφος του Ευφίλετου, δρομείς, met NY

Εικόνα 17. Ιπποδρομία, αποδίδεται στην Ομάδα του Λέαγρου, Ιπποδρομία, met NY

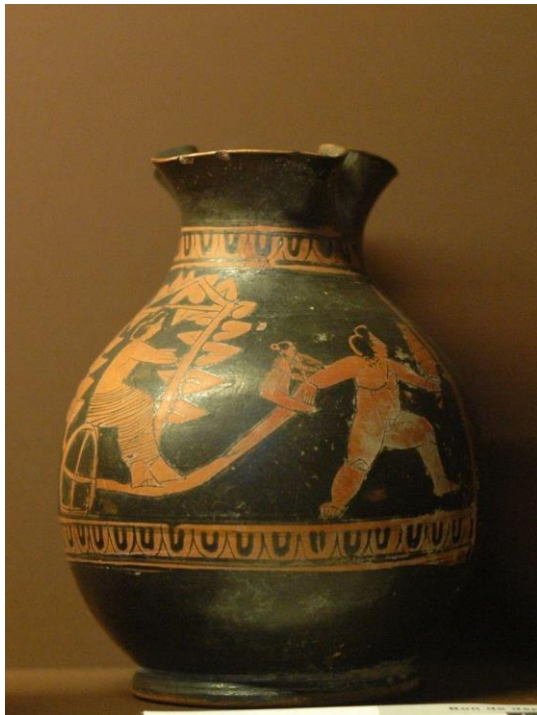
Εικόνα 18. Ακοντιστής. Όλτος, Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης

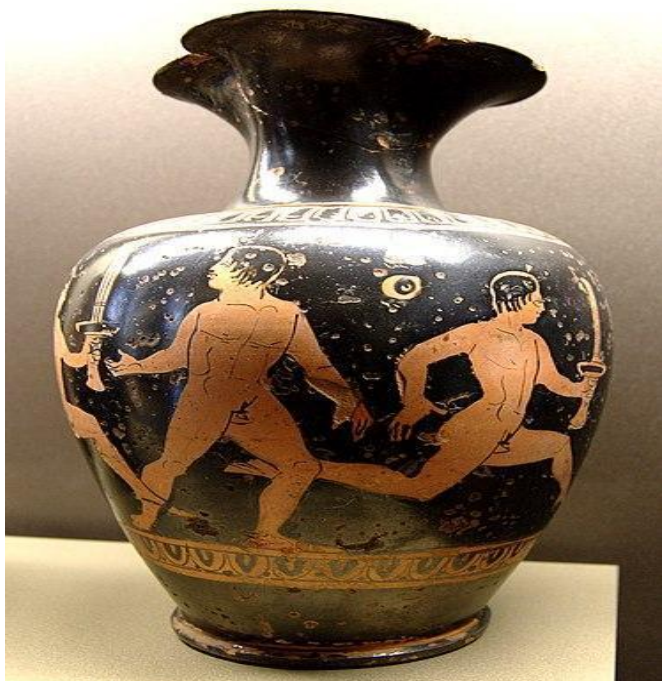
Εικόνα 19. Δισκοβόλος, ρωμαϊκό αντίγραφο μπρούτζινου αγάλματος, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο

Εικόνα 20. Το κλασικό παιδευτικό ιδεώδες συνοψίζεται στη φράση 'νους υγιής εν σώματι υγιεί'. Στη φωτογραφία, ερυθρόμορφος σκύφος με παράσταση γυμναστή που υποδέχεται και δίνει τη στλεγγίδα στο νεαρό μαθητή του, ο οποίος μόλις γύρισε από το μάθημα μουσικής κρατώντας τη λύρα του. Berkeley, Museum of Anthropology, University of California. © Museum of Anthropology, University of California, Berkeley.

Εικόνα 21: Αττική ερυθρόμορφη οινοχόη που χρησιμοποιούνταν στα Ανθεστήρια, 430-390 π.Χ., Μουσείο Λούβρου.

Εικόνα 22: Λαμπαδηδρομία σε αττική οινοχόη με ερυθρόμορφες αναπαραστάσεις, 4ος αιώνας π.Χ., Μουσείο του Λούβρου.

Εικόνα 23: Παρθένειο ή χορός Παρθένων. Ερυθρόμορφος καλυκόσχημος κρατήρας, Ζωγράφος της VillaGiullia, πρώιμη κλασική περίοδος. Ρώμη, VillaGiullia, 909 .

Εικόνα 24: Ο Διόνυσος με Μαινάδες και Σατύρους που χορεύουν. Αττικός ερυθρόμορφος οξύπυθμενος αμφορέας, 500-495 π.Χ., αποδίδεται στο Ζωγράφο του Κλεοφράδη. Μόναχο, StaatlicheAntikesammlungen, 2344.

Εικόνα 25: Ο χορός Γέρανος, όπως απεικονίζεται στο αγγείο Francois.